

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yeşim TURHAN

MERKEZ SAĞ PARTİLERİN EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Danışman
Doç. Dr. Faruk ATAAY

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2010

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yeşim TURHAN'ın bu çalışması jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Errol Esler
Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Ramiz Arsoy
Üye : Yrd. Doç. Dr. Ramazan İzci

Tez Konusu:

Merkez Sağ Partilerinin Ekonomik
Politikaları Üzerine Bir İnceleme

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi 23.09/2010

Mezuniyet Tarihi 23.09/2010

Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.DEMOKRAT PARTİ	2
1.1. Demokrat Partinin Kuruluşu	2
1.2.Demokrat Partinin Ekonomi Politikaları	6
1.2.1.Demokrat Parti Öncesi Türkiye Ekonomisi	6
1.2.2.Ekonomide Demokrat Partili Yıllar (1950-1960)	10
1.2.2.1.Tarım Sektörüne Dayalı Ekonomi	11
1.2.2.2.Özel Sektör Önceliğinde Sanayileşme	15
1.2.2.3. Dış Ticarete Liberal Yaklaşım	17
1.2.3. 4 Ağustos 1958 Kararları	20

İKİNCİ BÖLÜM

2.ADALET PARTİSİ	24
2.1.1960 Askeri Müdahalesi	24
2.2. Adalet Partisinin Kuruluşu	26

2.3. Planlı Kalkınma Dönemi ve Adalet Partisinin Ekonomi Politikaları	27
2.3.1. Planlı Döneme Geçiş	27
2.3.2. Planlı Dönem	28
2.3.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	28
2.3.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANAVATAN PARTİSİ	37
3.1.12 Eylül Darbesi	37
3.2. Anavatan Partisinin Kuruluşu	38
3.3. Anavatan Partisinin Ekonomi Politikaları	40
3.3.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve ANAP'ın Ekonomi Politikasıyla Bağlantısı	40
3.3.2. Özal'lı ANAP'ın Ekonomi Politikası	43
3.3.2.1. Ekonomik Büyüme	44
3.3.2.2. İthalat ve İhracat	45
3.3.2.3. Vergi Sistemi	47
3.3.2.4. Özelleştirme	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DOĞRU YOL PARTİSİ	52
4.1. Doğru Yol Partisinin Kuruluşu	52
4.2. Doğru Yol Partisinin Ekonomi Politikaları	53

4.2.1. Doğru Yol Partisi- Sosyal Demokrat Halkçı Parti Koalisyon Hükümeti	53
4.2.2.Tansu Çiller Hükümeti	55
4.2.2.1. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları	55
4.2.2.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Amaçları	56
4.2.2.3. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Uygulama Sonuçları	57
4.2.3. REFAHYOL Hükümeti (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997)	59
4.2.3.1. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	59

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	62
5.1.Adalet ve Kalkınma Partisinin Kuruluşu	62
5.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Ekonomi Politikası	63
5.2.1. AKP İktidarı Öncesi Ekonomik Durum, Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi	63
5.2.2. AKP'nin Ekonomi Politikaları	66
5.2.3.Eylül 2008 Krizi ve Türkiye'ye Etkisi	72
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	84

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1 Yıllara Göre Dış Ticaret	7
Tablo 1. 2 1945-1954 Yılları Arası Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı	12
Tablo 1. 3 T.C. Ziraat Bankası Tarım Kredileri	13
Tablo 1. 4 Ödemeler Bilançosu (1948-1959 (milyon Dolar))	19
Tablo 1. 5 Toplam Kamu Harcamaları ve Gelirleri 1950-1960 Cari Fiyatlarlar	22
Tablo 2. 1 İkinci Plan Dönemi Gerçekleşen Göstergeler(Milyon-Dolar)	34
Tablo 3. 1 Sektör Hasılları, GSMH ve GSYİH(1987 Sabit Fiyatlar ile Trilyon TL)	44
Tablo 3.2 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	46
Tablo 3. 3 1981-1990 Arası Gelir-Gider	48
Tablo 3. 4 1983-1991 Özal Dönemi Verileri	50
Tablo 4. 1 Yıllar Bazında Ekonomik Durum (Milyar Dolar)	54
Tablo 5.1 2003-2004 Yılı Ekonomi Verileri	68
Tablo 5. 2 Dokuzuncu Plan'ın Öngördüğü Hedefler	71

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomi Topluluğu
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
CH	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DTP	Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİSH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülü
IMF	Uluslar arası Para Fonu
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
MBH	Milli Birlik Hükümeti
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Partisi
RP	Refah Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
YTP	Yeni Türkiye Partisi

ÖZET

MERKEZ SAĞ PARTİLERİN EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bu çalışmada, 1946'da çok partili hayata geçilmesinden bu yana parlamenter demokrasinin temel aktörleri konumunda bulunan Merkez Sağ Partilerinin ekonomi politikalarını incelenmiştir.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm Türk demokrasi tarihinin her bir döneminde merkez sağ partilerin savunduğu ve iktidara geldiğinde uygulamaya geçirdiği ekonomi politikaları ele alınmıştır. Bu çerçevede, 1950-60 döneminde Demokrat Parti (DP), 1961-1980 döneminde Adalet Partisi (AP), 1983-1991 döneminde Anavatan Partisi (ANAP), 1991-1999 döneminde Doğru Yol Partisi (DYP) ve 2002'den bu yana olan dönemde de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise ayrı ayrı incelenen merkez sağ partilerin izledikleri ekonomi politikaları üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

A STUDY ON THE ECONOMIC POLICIES OF THE CENTER RIGHT PARTIES

In this study, since the move to multiparty system in 1946, the main actors in parliamentary democracies in the position of the economic policies of the Center Right Parties is examined.

Our work consists of five parts. Each period in the history of Turkish democracy in every part of the center-right party came to power in defending and implementing economic policies that have been discussed. In this context, in the 1950-60 period, the Democrat Party (DP), in the 1961-1980 period, the Justice Party (JP), from 1983 to 1991 period, the Motherland Party (MP), in the 1991-1999 period, the True Path Party (DYP) and since 2002 as in terms of Justice and Development Party (AKP) has been examined.

Results are examined separately in the section of the center-right parties have followed a general assessment was made on economic policy.

GİRİŞ

Yeni sağ kavramının temellerini, liberalizm, muhafazakârlık ve kamu seçimi kavramları oluşturmaktadır. Yeni sağ anlayışı, devletin yerini ve rolünü radikal bir biçimde sorgulamış, devletin geleneksel rollerinden tümüyle vazgeçip yalnızca serbest piyasa ekonomisinin başat düzenleyiciliği rolünü üstlenmesini savunmuş, bu bağlamda özelleştirme, devletin minimum işlevlerinin de özel sektörleştirilmesi ve yerinden yönetim araçlarıyla kamu yönetimini yeniden yapılandırmaya çalışmıştır.¹

Türkiye’de merkez sağ çizgi Demokrat Parti (DP) ile başlar. Demokrat Parti’den sonra merkez sağ çizgide yer alan Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) de Demokrat Parti gibi, siyasi yaşamları boyunca halkın inançlarına, kültürüne, örf ve adetlerine saygı gösterdikleri görülmektedir. Millet iradesinin üstünlüğüne inanan merkez sağdaki partiler, milliyetçi, muhafazakâr, demokrat, laik, liberal ve serbest piyasa ekonomisi taraftarı olmuşlardır. Merkez sağ çizginin izlediği yol, liberal ekonomik politikalarla toplumun inanç, değer, hayat biçimlerinin modernleşme ile birleştirilmesidir

Bu araştırmada Türkiye’de merkez sağ çizgide yer alan partilerin ekonomi politikaları ele alınmıştır. Bu çerçevede hazırlanan çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm birer döneme ve birer partiye ayrılmıştır. Birinci bölümde 1946 yılında kurulan ve ülkede hem siyasi hem de iktisadi bakımdan yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülen Demokrat Parti, ikinci bölümde DP’nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi, üçüncü bölümde 12 Eylül Askeri Müdahalesi sonrası kurulan Özal’lı Anavatan Partisi, dördüncü bölümde Demokrat Parti ve Adalet Partisi’nin devamı olarak, bu partilerin misyonunu sürdürmek üzere kurulan Doğru Yol Partisi ve beşinci bölümde ise 2002 yılında iktidara gelen ve hala iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi ve tüm bu iktidar olan partilerin ekonomi politikaları incelenmiştir.

¹ NOHUTÇU Ahmet , **Kamu Yönetimi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.334.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.DEMOKRAT PARTİ

1.1. Demokrat Partinin Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyası çok büyük değişmelere şahit oldu. Avrupa savaş sonunda liderliğini kaybederek bir dünya sistemi olmaktan çıktı.1945'te uluslar arası örgüt olarak bilinen Birleşmiş Milletler (BM) kuruldu. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) etrafında kümelenmeyle birlikte iki kutuplu sistem kesin çizgileriyle ortaya çıktı. Kapitalist sistem dünya çapında geçerli sistem olarak kendini kabul ettirdi.

Dünya da bu gelişmeler yaşanırken Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmeyerek bu büyük kargaşanın etkilerinden kendini uzak tutmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Yeni dünya düzeni Türkiye'yi de derinden etkiledi. Türkiye'nin sadece dış politikası değil iç politikası da dünya politikasında ortaya çıkan bu yeni güç dengesinden etkilenmiştir.

Türkiye'de yenedünya düzenine uyum sağlamak için önemli politika değişiklikleri gerçekleştirdiği sırada iktidarda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) vardı.

Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninin üç önemli özelliği vardı. Bunlardan ilki,İngiltere ile Almanya'nın rekabetine dayalı uluslar arası güç dengelerinin tamamen değişip, savaştan yeni süper iki güç olarak çıkan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin rekabetine dayalı yeni bir uluslar arası sistemin ortaya çıkışıydı. İkincisi, 1929 Bunalımı ile ağır darbe yiyen dünya ekonomisini Bretton Woods Anlaşması ile yeniden yapılandırılması ve yeni bir serbest ticaret dönemine geçilmesiydi. Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninin üçüncü önemli özelliği, savaşın liberal ve sosyalist yönetimler altındaki bloku ile faşist yönetimler bloku altındaki ülkeler arasında geçmiş olmasıydı. Böylece bu yeni düzen karşısında CHP iktidarı altındaki Türkiye'nin geliştirdiği politikalar; dış politikada Batı Blokuna katılmak, ekonomide dışa açılmak ve iç politikada çok

partili bir siyasal düzene geçmektir. Bu yönelimler sonucu Türkiye 1946-1953 yılları arasında geçerli olacak özel bir gelişme aşamasına girmiş oluyordu.

CHP bu dönemde toplumun çeşitli kesimleriyle olan ilişkilerini güçlendirmeye dönük çabalara girişmek, ideolojisini, programını ve politikalarını değiştirme konusunda başarılı olamamıştır. Geniş toplum kesimleri 1929 Bunalımı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinden sorumlu tuttuğu CHP'den uzaklaşmıştır. Savaşın ve bunalımın ekonomiye kötü yönde etkisi; büyük şehirlerde karaborsacılığı beraberinde getirmiş, halk ezilmiş, karaborsadan yararlanarak zenginleşen bir ticaret burjuvazisi oluşmuştur. Her an savaşa hazır büyük bir ordu beslenmiş, öte yandan sıkı bir polis rejimi kurulmuştur. Halk iktidardan ve ekonomik koşullardan şikayetçiydi.

Ülkeye egemen olan tek parti Cumhuriyet Halk Partisi, halkı baskı altında tutarken, egemen sınıfları tedirgin edecek girişimlerde bulunmaktan çekinmemiştir. Toprak Reformu bunun en belirgin örneğidir.² Bu reformun temelini toprak mülkiyet dağılımının yeniden düzenlenmesi, büyük toprak mülkiyetinin sınırlandırılması ve topraksız, az topraklı çiftçilere dağıtımın yapılmasıdır. Bu reform, geçimini topraktan sağlayan topraksız ya da yeterli toprağı olmayan tarımsal üreticilerin sayısal çokluğu nedeniyle gerekli görülmüştür. Bu bağlamda reformun ekonomik ve sosyal yanının bulunduğu fakat özel mülkiyete yapılan müdahale ile de siyasi boyutu da olduğu göz ardı edilmemektedir.³ Reform muhalefetle karşılaşmış, mülkiyet hakkının dokunulmazlığı ileri sürülmüş, fakat bu muhalefete rağmen kanun kabul edilmiştir.

Reformun Meclis'ten çıkması ertesinde reformu Celal Bayar ve arkadaşları CHP'ye sunmuşlardır. Dört kişi Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fuad Köprülü bu reformu meclis grubuna açık olarak görüşülmek üzere verdiklerinden önerge Dörtlü Takrir olarak anılmaktadır. Önergede; tüm dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği belirtilmekte, Türkiye'nin de bu akımdan ayrı kalamayacağı vurgulanmaktaydı. Önerge, parti içinde serbest ve özgür tartışma olanağı yaratmayı amaçlamakta ve tüm ülkede siyasal liberalleşme gereğini açıklamaktaydı.⁴

² EROĞUL Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, 1998, s.20.

³ GÜN Sema, *Türkiyede Toprak Reformu*, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205433983.pdf (E.T:23.11.2009).

⁴ AKŞİN Sina, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980)*, Milliyet kitablığı, s.177.

CHP bu dört kişiye karşı çıktı. Önerge kabul edilmeyince bu kez basın yoluyla ağır eleştirilere giriştiler. Bu yazılardan dolayı Menderes, Köprülü ve Koraltan partiden ihraç edilirken, Celal Bayar ise istifa etmiş ve basına vermiş olduğu demeçte yeni parti kuracaklarını bildirmiştir.

İşte bu yeni parti 7 Ocak 1946'da kuruldu. Kurulduğu gün Demokrat Parti'nin merkez idaresi, tüzüğü ve programı ilan edildi. Program iki ana bölümden meydana geliyordu: Genel hükümler ve hükümet işleri. Birinci bölüm iki ana başlık altında toplanmaktaydı: Liberalizm ve demokrasi. Liberalizm, hürriyetler ve iktisadi düzen olarak kabul edilmişti.⁵ Hürriyetler anlamında temel hak ve özgürlüklere yer verilmiş, dernek kurma özgürlüğü vurgulanmış, tek dereceli seçim sistemi talep edilmiş, seçim güvenliği üzerinde durulmuştu. Ekonomik anlamda ise özel girişimin ve sermayenin esas olduğu belirtiliyordu. Ayrıca parti laikliği dinsizlik olarak anlamıyor, din özgürlüğünün diğer özgürlükler kadar önemli olduğunu savunuyordu.⁶

Demokrat Parti yöneticileri hükümeti erken seçime zorlayarak 21 Temmuz 1946 seçiminde 62 milletvekili ile Meclise girmeyi başardılar. Daha sonra 14 Mayıs 1950 seçimlerinde oyların % 53'ünü alarak iktidarı resmen devraldılar.⁷

1950 seçimlerinden sonra Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana iktidar ilk kez el değiştirmiştir. Türkiye'de devletçi seçkinci grup, iktidarı sağ gelenekçi liberal gruba bırakmıştır. Demokrat Parti özgürlük ve demokrasi vaatleriyle iktidar koltuğuna oturmuştur.⁸

İktidar olan Demokrat Parti, parti programında öncelikle özel mülkiyete, özel kuruluşların desteklenmesine yer vererek, liberal görüşler ortaya koymuştur. Bu yönüyle DP programı bireysel hürriyetler açısından ve iktisadi açıdan liberal bir programdır. Özel sektöre karşı aşırı sınırlayıcı olmayan ve uzun süredir devam eden boşluğu doldurmak, iş hacmini

⁵ Eroğul, a.g.e. , s.33.

⁶ Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980) ,a.g.e., s.181.

⁷ BAYTAL Yaşar, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)*, Ankara Üniversitesi Türk Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S40, Kasım 2007, s.6.

⁸ ARVAS İbrahim Sena, *2.Meşrutiyet'ten Bugüne Merkez Sağ Partileri, Merkez Sağ Gazeteleri: Yeni Şafak İncelemesi*, İstanbul 2006, s.33.

genişleterek topluma refah sağlamak amacıyla özel sektörün geliştirilmesini savunan DP ekonomik program açısından liberal bir partidir.⁹

1950'de DP'nin ülke çapında % 50'nin üstünde oy alması ve parlamentoda olağanüstü bir çoğunluk elde etmesi iki önemli faktöre bağlıdır. Bunlardan birincisi, DP'nin 1945'in hemen sonrasında kurulmasıdır. DP 1946 seçimlerine girmiştir; o seçimlerde CHP'nin tek parti olmasından, Cumhuriyet'in ve Türk modernleşmesinin en önemli kurucu unsurlarından birini temsil etmesinin gücüyle, özellikle ordunun ve bürokrasinin o partiyi desteklemesinden gelen kuvvetle DP mağlup edilmiştir. İkinci önemli faktör ise seçimlerde açık oy-gizli sayım yapılmasıydı. 1946 seçimleri ülkede standart demokrasinin, şekilsel demokrasinin şartlarına uygun olarak yapılsaydı DP daha ileri sonuçlar kaydedecekti.¹⁰

Halk Demokrat Partiyi özellikle Adnan Menderes'i kendilerine yakın bulmuş ve politikalarını benimsemiştir. Çünkü Menderes bütün özellikleriyle halkın içinden çıkmıştır. Halkın çoğunluğu gibi köy kökenlidir, çiftçidir. Nerdeyse halkın çoğunluğunun tarımla uğraştığı bir ülkede Menderes için de en önemli konu tarım olmuştur. Menderes için en önemli alan, tarım ve çiftçinin durumudur. Bunların iyileştirilmesi için de seçim medyalarında, parti programında tarım ve çiftçiye gereken önemi vermiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti dönemi boyunca, Cumhuriyet devriminin uygulayıcısı olarak, laiklik, ulusçuluk ve ekonomide devletçilik politikalarının yanı sıra modern Batılı kültür politikalarına hizmet eden bir iktidar oluşturmuştu. Bu iktidara karşı tepkilerin bileşkesi Demokrat Parti olmuştu.¹¹ CHP uzun tek parti döneminde hep devlet partisi olarak kalmış, hiçbir zaman oy mücadelesi vermemiştir. Bu da partiyi halkın nabzını tutabilmekten uzaklaştırmış, seçkinci ve halkı küçümseyen bir anlayışın partiye egemen olmasına yol açmıştır.¹²

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını halk gözünde fazlasıyla seçkinci ve yabancı görüyordu. Demokrat Parti politikaları, bu seçkinci imaja karşı alternatif oluşturma şeklinde tezahür etti. Demokrat Parti politikacıları, en başından beri halkın gerçek temsilcileri olarak

⁹ ATACAN Şahin, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları*, Siyasal İletişim Enstitüsü <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/1946secimleri.pdf> (E.T.:06.06.2010).

¹⁰ KAHRAMAN Hasan Bülent, *AKP ve Türk Sağı*, Söyleşi: Recep Yener, Agora Kitaplığı 2009, s.3.

¹¹ MERT Nuray, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul 2007, s.40.

¹² ATAAY Faruk (a), 12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve CHP, De-ki Yayınevi Ankara 2007, s.12.

görünmeye özen gösterdiler. Zira seçkincilik karşıtlığı, uzun zaman sağ politikalarının esas temalarından biri olmaya devam etti.

Demokrat Parti politikaları sadece seçkinci karşıtlığı üzerine kurulmamıştır. DP muhalefetinin temel temalarından biri CHP'nin devletçi ekonomik politikalarına karşı savunduğu teşebbüs hürriyeti idi ve kendine yeterli devletçi politikalara karşı ekonomik büyüme politikalarını savunuyordu. Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sebebiyle büyük sıkıntılar çeken bir millete, Adnan Menderes "Her mahallede bir milyoner yaratacağız" diyordu.¹³

Ak Devrim yaparak iktidara gelip 7 Ocak 1946'da kurulan ve dört yıl sonra yapılan seçimlerde 27 yıllık tek parti dönemini sona erdiren Demokrat Parti sırasıyla 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanarak 10 yıl boyunca iktidar olmuştur. DP 27 Mayıs 1960'ta silahlı kuvvetlerin müdahalesiyle iktidardan uzattırılmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere önde gelen Demokrat Partililer tutuklandılar. Anayasa ve parlamento feshedildi. Siyasi faaliyetle askıya alındı. Tutuklu Demokrat Partililer Yassıada'ya gönderildi. Demokrat Parti 29 Eylül 1960'da kapatıldı.

1.2. Demokrat Partinin Ekonomi Politikaları

1.2.1. Demokrat Parti Dönemi Öncesi Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyet'in ilanı sonrası ulusal ekonominin oluşturulma süreci toplumsal ve siyasal alanda ulusallaşma süreci ile başlamıştır. Lozan'da alınan mübadele kararıyla Rumlar, tehcir ile Ermenilerin ayrılması tarım alanları ve ticari uğraşların el değiştirmesine neden olmuş bu da 1920'lerden itibaren Türk-müslüman ticaret burjuvazisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴

Ülkede egemen sınıf konumunda olan ticaret burjuvazisi ile toprak sahipleri İzmir İktisat Kongresinde 20'li yıllar boyunca izlenecek iktisat politikasına yol gösterecek ilkeleri

¹³ ÇAVUŞOĞLU Hüseyin, *Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2009, s.267.

¹⁴ YURTÖĞREN Sibel, *Çok Partili Hayata Geçiş İle Yaşanan Siyasal ve Ekonomik Değişimlerin Toplumsal ve Kültürel Yansımaları: Yeni Hayat Tarzı (1945-1960)*, İstanbul 2007, s.81.

ortaya koydular. Ekonomi dışı açık olacak, yabancı sermayeye hoşgörülü davranılacak ve ana slogan liberalizm olacaktı.¹⁵

1929 Ekim New York borsasında hisse senetlerinin hızla değer kaybetmesiyle tüm dünya ülkelerini sarsan büyük ekonomik kriz ülkemizi de etkilemişti. Ülkemizde kriz daha çok tarımsal alanda kendini gösterdi. Türkiye'nin ihracatını % 80'lerini oluşturan tarım ürünlerinin fiyatları % 60-70'lere kadar yükselmişti. Gelir kaybına uğrayan üreticiler T.C.Ziraat Banka'sından aldıkları tarımsal kredileri ödeyebilmek için birikmiş servetlerini satmak zorunda kalmıştır. İhracattaki bu gerileme yaşanırken ithalatta patlama olmuştur.

Tablo 1.1 Yıllara Göre Dış Ticaret

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT	
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)
1923	50.790		86.872	
1924	82.435	62,3	100.462	15,6
1925	102.700	24,6	128.953	28,4
1926	96.437	-6,1	121.411	-5,8
1927	80.749	-16,3	107.752	-11,3
1928	88.278	9,3	113.710	5,5
1929	74.827	-15,2	123.558	8,7

Kaynak:Türkiye İstatistik Kurumu http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4
(E.T.:26.11.2009)

Tablodan da anlaşıldığı üzere cumhuriyetin ilk altı yılında dış ticaret sürekli açık vermiştir. Özellikle 1929 yılında dış ticaret dengesi dönemin en yüksek değerini temsil etmektedir.

1923'den 1929'a kadar liberal olarak nitelenen dönemdeki uygulanan politikaların başarısızlığı ve 1929 dünya ekonomik krizi, 1930 yılından itibaren yeni kalkınma politikası arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda da dünya ekonomisi büyük buhran içinde sürüklenirken Türkiye ekonomisinin dışı kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girdiği söylenebilir.¹⁶

¹⁵ ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt 1:1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.244.

¹⁶BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi, 12.Baskı,2008, s.59.

Dünya'nın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumu çok iyi gören Atatürk ve hükümet ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullara uygun önlemleri 1930 yılından itibaren yürürlüğe koymuştur. Devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Yani ekonomide devletin ağırlığı hissedilmeye başlanmış, devletçiliğin gereği olarak ekonomik yasalar ve kurallar geçerli olmuştur. 1931 Merkez Bankasının açılmasıyla ulusal ekonominin korunması kolaylaştırılmış, 1933'te Sümerbank'ın kurulmasıyla da ulusal ekonomiye bir model oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁷

1934'te Sovyet uzmanların yardımıyla hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) uygulanmaya konuldu. Plan daha çok yıllık bir süreçte devletin gerçekleştirmesi öngörülen sınaî projelerinin ve yatırımlarının listesinden oluşmaktaydı. Ayrıca plan ekonominin tüm kesimlerini kapsamamakta ve sanayi kesimindeki devlet faaliyetlerini de içermemekteydi. Fakat plan çeşitli eksiklikler içermesine rağmen Türkiye'nin dünya işbölümü içerisindeki rolünü değiştirme gayesinde olması açısından da önemliydi. Çünkü planda, Türkiye'nin sanayileşmeye yönelmesi ve bu gaye ile de sınaî yatırımlarının gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Özellikle de dokuma ve tekstil sanayisine önem verilmişti.¹⁸ Plan büyük oranda gerçekleşmiş ve devlet kâğıt, demir-çelik, dokuma, çimento, şeker gibi temel üretim dallarında ithal ikamesi özelliğine sahip ve hammaddesi yurt içinde var olan yatırımları gerçekleştirmiştir. Bu yatırımların amacı ithalatı azaltmaktır Devlet madencilik yatırımlarını finanse etmek için 1935 yılında Etibank kurulmuştur.¹⁹

BBYKP'nın sonuçları alınmadan 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 1939'da uygulanmaya konulması düşünülen plan ilk plana göre daha kapsamlı olup, temel farklılığı yatırım mallarına öncelik vermesi ve ihracatın artırılmasını amaçlamasıdır.²⁰ Planın kapsadığı yıllarda Türkiye 2. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmış olmasına rağmen savaş ekonomisi tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu nedenle plan hayata geçirilememiştir.

Savaş ekonomisi sebebiyle önceki dönemde hızlanan büyüme, sanayileşme ve yatırımlar durmuştur. Savaş nedeniyle yetişkin nüfusun büyük çoğunluğu askere alınmıştır.

¹⁷ Baytal, a.g.m., s.547-548.

¹⁸ ÇİFTÇİOĞLU Ömer Metin, 1945-1960 Döneminde Şekillenen Dünya Konjoktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri, İstanbul 2008, s.58.

¹⁹ ERDOĞAN Zeki, 1950-1960 Dönemi'nde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi, İstanbul 2008, s.15.

²⁰ Çiftçioğlu, a.g.e., s.57.

Bu da üretim faaliyetleri için yetişmiş işgücü ve kaynak sıkıntısı artmasına ve ülkenin tüketim harcamalarının hızla yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Toplam talep karşısında toplam arz yetersiz kalmış, enflasyon oranında artış Hükümet'in denetiminden çıkmıştır. Savaş yıllarında yaygınlaşan mal kıtlığı yüzünden oluşan karaborsa yoluyla haksız kazanç elde edenlerin sayısı artmıştır. 1950'de DP İktidarı devraldığıında ülke kapalı bir ekonomiye sahipti. Bu ekonominin makro göstergeleri kuvvetliydi, hazinede güçlü birikim mevcuttu. Fakat bu ekonomi, üretmeyen bir ekonomiydi. CHP bunun farkındaydı ve özellikle üretmeyen bir ekonominin üstüne savaş ekonomisi koşulları uyguladığının bilincindeydi. Savaş ekonomisi Milli Koruma Kanunu'nu getirmişti. 26 Ocak 1940'da ulusal ekonomi ve savunmayı ilgilendiren konularda hükümete geniş yetki veren Milli Koruma Kanunu yürürlüğe konulmuştur.²¹ Kanun ekonomik yapıyı savaş koşullarına göre düzenlemek için, sanayi, ticaret ve tarıma müdahale, işçilerin çalışmalarını üretimi ve tüketimi düzenleme gibi alanlarda Hükümete yetki vermiştir.²² Yasa çok dar gelirlili, küçük üretim koşullarına sahip olan çiftçiye yönelikti ve onun elindeki birikimin önemli bölümünü devlete aktarması anlamına geliyordu. Bu da beraberinde ciddi yoksullaşmayı getiriyordu.

Savaş zenginlerinin elde ettikleri servet, ekmeğini karne ile alan halk arasında büyük tepkiye yol açmıştır. Bunun üzerine CHP Meclis Grubu Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmıştır. Kanun, ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan, bir kerelik toplanan, itiraz hakkı bulunmayan bir vergidir. 1944'de yürürlükten kaldırıldığında 114.000 mükelleften 315 milyon liralık vergi tahsil edilmiştir.²³

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de siyasi güç ve ekonomik güç arasında çatışma yeni bir boyut kazandı. Buna sebep olan tüm muhaliflere rağmen hükümetin Çiftçiye Topraklandırma Kanunu çıkarması ve uygulamaya koymasındır. Kanun, büyük mülklerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtılması için devlet tarafından alınan tedbirleri içeriyordu. Büyük toprak sahiplerinin bu kanuna karşı kayıtsız kalması beklenemezdi. Demokrat Parti'nin kuruluş sürecini başlatan olay da Çiftçiye Topraklandırma Kanunudur. Bu kanunun gündeme gelmesiyle büyük toprak sahipleri de Varlık Vergisi yüzünden küskün olan ticaret ve sanayi erbabını yanlarına çekmiştir. Böylece 1923 yılından beri CHP çatısı altında toplanan asker-

²¹ Baytal, a.g.m., s.548.

²² YETİM Gül, 1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri, İstanbul 2006, s.248.

²³ Boratav, a.g.e., s.85.

sivil bürokrat, tüccar, sanayici ve büyük toprak sahiplerinden oluşan iktidar koalisyonunun son halkası da kopmuştur.²⁴

1.2.2.Ekonomide Demokrat Partili Yıllar 1950-1960

Büyük umutlarla başlayan Demokrat Parti döneminin cumhurbaşkanı Celal Bayar, başbakan Adnan Menderes, TBMM başkanı da Refik Koraltan idi. Demokrat Partiyi kuranlar tek parti yönetiminin olumsuz durumunu kendilerine seçim kazandıracak kadar iyi kullanmışlardır. Tek parti döneminde, İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu kıtlık, yokluk gibi sıkıntıların ve darlıkların yarattığı, tüketim mallarının karneye bağlandığı bu dönemde geniş halk kitleleri adeta Cumhuriyet Halk Partisini cezalandırmıştır.²⁵

1946 yılı ülkede hem siyasi hem de iktisadi bakımdan yeni bir dönemin başlangıcıdır. Siyasi bakımdan tek partili rejimden, çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıcıdır. Ekonomik anlamda ise; 16 yıldır kesintisiz izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapı yerleşmiştir.²⁶ DP'nin iktidar olduktan sonra kurduğu birinci t Adnan Menderes Hükümeti programında şu görüşlere yer vermiştir:

“İktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan Devlet müdahalelerini asgariye indirmek, diğer taraftan iktisadi sahada Devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna mukabil emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek.”²⁷

Batıyla özellikle ABD ile ilişkilerini sıkılaştırmak isteyen DP'nin hedefinde yeni kurulan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) girmek, Marshall yardımından faydalanmak vardır. 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi hammadde ve tarım ürünlerin fiyatlarını yükseltti. Bu beklenmedik durum Menderes hükümetinin hızlı sanayileşmeye öncelik vermesi yerine, tarım sektöründe üretimi arttırmaya yönelik önlemleri hızla yürürlüğe koymasına

²⁴ Yetim, a.g.e., s.250.

²⁵ Çiftçioğlu, a.g.e.,s.172.

²⁶ Akşin, a.g.e., s.340.

²⁷ TOKGÖZ Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2007)*, İmaj Yayınevi 2007, s.140-141.

sebepler olmuştur. Başta ABD olmak üzere hükümet Batılı dostlarını sevindiren iki önemli iktisat politikasını açıklamıştır. Birincisi, sanayileşmeyi özel kesim eliyle yürütmek, bu yönde devletin elindeki sınaî tesislerin özel sektöre satışını mümkün kılmak. İkincisi, dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalelerini en aza indiren yeni bir düzene geçmek. Böylece üç temel iktisat politikası doğmuş oluyordu:

- 1) Tarım sektörüne öncelik,
- 2) Sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak,
- 3) Dış ticarete liberalizasyon.²⁸

Bu üç temel iktisat politikasının nasıl uygulandığını üç başlık altında inceleyelim.

1.2.2.1. Tarım Sektörüne Dayalı Büyüme

Türk çiftçisi ve köylüsüne yönelik politikalar önem veren DP tarım sektörünün kalkınmasına önem vermiştir. 1950'li yıllarda hükümetin temel amacı;

- Tarım sektöründen geçinen kişilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesi,
- İhracatın artırılması ve bazı endüstriler için gerekli hammaddenin sağlanması için tarımsal üretimin artırılması,
- Dışa kapalı üretim yapan tarım sektörünü piyasa ekonomisine yönlendirmek olmuştur.²⁹

Tüm bunları gerçekleştirebilmek için de dış yardım alabilmek Demokrat Parti için çok önemliydi. Dış yardımları alabilmenin koşulu ise, sanayileşmekten vazgeçmek, tarım sektörü öncülüğünde bir kalkınma modeli benimsemektir. ABD uzmanlarına göre Türkiye'nin tarımsal

²⁸ Tokgöz, a.g.e., s.141.

²⁹ PARASIZ İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi 1998, s.103.

potansiyeli yüksekti ve üretimi arttırmak mümkündü. Eğer üretim artmıyorsa bunun nedeni tarımsal sermaye kıtlığı ile alt yapı yetersizliği idi.³⁰

ABD'nin Marshall Yardımı programı çerçevesinde Türkiye'ye gelen yardımlar ile araç gereçler tarımda kullanılarak önemli bir değişim süreci yaşanmıştır. Başta traktör olmak üzere kullanılan makineler, ekili alanların genişlemesine ve tarımda üretimin artmasını sağlamıştır.

Marshall Planı ve dış yardımlarla önce greyderler işbaşı yapmış, karayolları asfalt ile kaplanmıştır. Binlerce biçerdöver, traktör bakır topraklar üzerinde ekin ekme, ekin biçmeye başlamış, toprak uyanmış, tarımsal üretim patlamıştır. Bu dönemde hızla makineleşme ile ekime açılan arazi genişlemiş ve üretim artmıştır. 1946'da çalışabilir durumdaki traktör sayısı bin civarı iken, 1950 yılında 16 bin civarında, 1955'te 40 bini açmıştır.³¹

Tablo 1.2 1945-1954 Yılları Arası Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı

YILLAR	TRAKTÖR SAYISI	ARTIK ORAN(%)
1945	1156	-
1946	1356	17.3
1947	1556	14.7
1948	1756	12.9
1949	9170	422.2
1950	16585	80.9
1951	24000	44.7
1952	21415	30.9
1953	35600	13.3
1954	37743	3.0

³⁰ Çiftçioğlu, a.g.e. s.189-190.

³¹ Tokgöz, a.g.e., s.142.

Kaynak: Çiftçiöđlu, a.g.e. , s.192

Bu hızlı makineleşme, tarımda işgücü fazlasına sebep oldu. Tarımdaki gizli işsizlik gerçek işsizliğe yol açtı. Bu işsizler büyük kentlere göç etmek zorunda kaldılar.

Traktör devrimini yaşanmasına Ziraat Bankasının vermiş olduğu kredilerin de rolü vardır. Banka verdiği ucuz ve uzun vadeli kredilerle çiftçiyi sevindirmiştir.

Tablo 1.3 T.C. Ziraat Bankası Tarım Kredileri

YILLAR	Kredi Miktarı (Milyon TL.)
1949	337
1950	412
1951	646
1952	1.067
1953	1.213
1954	1.497
1955	1.558
1956	1.888
1957	2.108
1958	2.161
1959	2.313
1960	2.392

Kaynak: Çiftçiöđlu, a.g.e. , s.194

Ayrıca topraklandırılan çiftçilere işletme yapı ve tesislerini meydana getirmek ve bunların onarılması ile yıllık işletmesini sağlamak amacıyla T.C. Ziraat Bankası bünyesinde özel fon tesis edilmiştir. Fondan 1959 yılı sonuna kadar 38.941 çiftçi ailesine kuruluş onarma kredisi olarak 10.022.655 Lira, 39.905 aileye yıllık işletme kredisi olarak 9.953.345 Lira kredi verilmiştir.³²

³² DİKİLİTAŞ Osman Sait, *Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatlar(1950-1960)*, Konya 2007, s.292.

Ancak ilerleyen yıllarda bankanın açmış olduğu krediler tarım dışı harcamalar için kullanılmıştır.

Tarımdaki hızlı makineleşme ile ekime açılan araziler genişlemiş ve üretim de artmıştır. 1946-1956 yılları arasında ekilebilen tarım arazisi her yıl bir milyon hektardan fazla artmıştır. Traktör kullanımı çayır, mera gibi toprakları da ekilebilir arazi statüsüne katmıştır.³³

Tarımda işlenen alan 1945 yılında 12,7 milyon hektardan 1962'de 23,2 milyon hektara yükselerek yaklaşık % 83 oranında artmıştır. Toplam işlenen tarım alanı içinde traktörle işlenen alanın oranı ise 1950'de % 9'dan 1962'de % 15'e yükseldi. Fakat dönemin ikinci yarısında traktör artışındaki hız azalmıştır. Bunun önemli nedeni, dışarıdaki zorlukların traktör parçası alımına da yansımasydı. Ayrıca traktör kullanımı, bakım ve onarımı, sürücü desteği gibi yan hizmetlerin yetersiz olması; nitelikli işgücü, gübreleme ve sulama gibi alanlardaki gelişmeler de traktör sayısı ile aynı oranda olmadığı için traktörden alınan verimde düşüş olmuştur.³⁴

Yeni toprakların tarıma açılması, tarım kesimini vergilendiren hükümlerinin uygulanmasının ertelenmesi, makineleşmenin artmasının yani sıra ucuz kredi, 3 yıl süreyle uygun iklim koşullarının yaşanması ve Kore Savaşı nedeniyle tarım ürünlerinin ihrac fiyatlarının yükselmesi gibi faktörlerle Hükümet Türk çiftçisinin refahını belli bir sürede olsa da arttırmayı başardı.

Tarım üretiminin teşviki, meraları azaltmış, üretimi marjinal topraklara kaydırmıştır. Bu uygulamaların devam etmesi, hayvancılığın azalmasına, verimliliğin düşmesine ve maliyetlerin artmasını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca kötüleşen hava koşulları ile de tarımsal üretim % 20 düzeyinde azalma eğilimine girmiştir. Bunun üzerine Toprak Mahsülleri Ofisi 1956 yılından itibaren buğday ithal etmeye başlamıştır.³⁵

Tarım sektöründe bu beklenmedik gerileme, ekonominin iç ve dış dengelerinin büyük ölçüde bozulmasına yol açmıştır. Başta buğday olmak üzere tarım ürünleri ihracatçısı olan

³³ Çiftcioğlu, a.g.e., s.192.

³⁴ Erdoğan, a.g.e., s.90.

³⁵ BULUT Cihan, *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.190.

ülke ithalatla arz yetersizliğini gidermeye çalışmak zorunda kalmıştır. Yani dış ticaret açığı büyümüştür.³⁶

Yönetimin tarıma öncelik veren politikalarına rağmen tarım sektörü sanayi ve hizmetler sektörüne göre daha düşük hızla büyümüştür. Tarımın Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı 1950'de % 41,2 iken 1960'da % 37,9'a düşmüştür.³⁷

Bu olumsuz gelişmelere kısa ve orta vadede çözüm bulamayan Menderes Hükümeti, tarım yerine sanayiye öncelik vermiştir.

1.2.2.2. Özel Sektör Öncülüğünde Sanayileşme

Cumhuriyetin ilk yıllarında temelleri atılan sanayi sektörü ithalat ikameciliği, sanayi önceliği ve kamunun üstünlüğüne dayalı bir yapıya sahip olmuştur. Demokrat Parti dönemi ile birlikte yerlerini ihracatı teşvik edici, tarım öncelikli ve özel sektör önceliğine dayanan uygulamalara yerini bırakmıştır. 1946'dan başlayan bu liberal dönem 1958 İstikrar Kararlarına kadar hızlı bir gelişim göstermiştir.

Sanayi sektörü iç talebin canlılığı nedeniyle 1958'e kadar hızla büyümüş,1952-1957 Döneminde sektörün ortalama büyüme hızı % 12,5 gibi bir orana yükselmiştir. Ülkedeki toplam yatırımların % 21'i sanayi sektörüne ayrılmıştır. Bilhassa ara ve tüketim mallarının alt dallarında çeşit yoğunluğu artmıştır.³⁸ Ülke ağır sanayi sektörüne girme yerine, çimento, şeker, seramik, pamuklu yünlü dokuma, el sanatları gibi hafif sanayi dallarında üretim yapmıştır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile özel sektör göstermiş olmasına rağmen, kamunun sanayi şirketleri de büyüyerek sektördeki kamu payı azalmamıştır. Özellikle özel sektörün spekülâtif alanlara kaymasıyla sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı % 50'lilerden % 60'lara kadar çıkmıştır. Kamu kesimi, iletişim-ulaşım gibi sektörlerin alt yapısını yapmaya, liman ve karayolları yapımına öncelik vermeye, dayanıklı tüketim malları sanayisine yönelik üretime devam etmiştir. Demokrat Parti hükümeti kamunun ekonomideki

³⁶ Tokgöz, a.g.e., s.144.

³⁷ Bulut, a.g.e., s.190.

³⁸ Erdoğan, a.g.e., s.92.

payını azaltmak yerine önemli kuruluşları Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) kapsamına dönüştürmüş ve yeni KİT'ler kurarak payı genişletmiştir.³⁹

O dönemde KİT yerine İktisadi Devlet Teşekküllü (İDT) tanımlanması yapılmaktaydı. Özel teşebbüsün yetersiz kaldığı temel sanayi, enerji ve sulama gibi alanlarda İDT'ler ön plana çıkmıştır. 1950-1960 döneminde İDT'lerin sayıları, büyüklükleri ve çalışma alanları daha da genişlemiştir. Türkiye Çimento Sanayi A.Ş., Türkiye Demir Çelik İşletmeleri, Türkiye Kömür İşletmeleri, Devlet Malzeme Ofisi, TPAO, Et Balık Kurumu bu dönemde kurulan İDT'lere dendir.⁴⁰

Özel sektör için oluşturulan elverişli ortam, sanayi yatırımları için özendirme ve yasal önlemler alınmasını da beraberinde getirmiştir. Sanayi kesimine orta ve uzun vadeli yatırım kredisi sağlamak amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. 1951'de faaliyete geçen banka yatırım kredilerini yanı sıra ithal girdileri için döviz ve teknik yardımda sağlamaktaydı. Dönemin büyük ticari bankalarının, özellikle Türkiye İş Bankası'nın katkısıyla 12,5 milyon TL sermaye ile faaliyete geçmiştir. Banka Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın garantörlüğünde 12,5 milyon TL seviyesinde tahvil ihraç etmiş ve Hazine kefaletini sağlayarak Dünya Bankası'ndan 9 milyon dolar uzun vadeli kredi sağlayan bankanın kuruluş amacı kısaca;

- Yeni özel sınai tesislerinin kurulmasına, genişlemesine yardımcı olmak,
- Yerli - yabancı ortaklıkları kurulan, kurulacak sınai işletmeleri desteklemek,
- Sınai işletmelerin çıkardığı hisse senedi ve tahvillerin halka arzına yardımcı olmaktır.⁴¹

Dünya Bankası'nın tenkil ve mali yardımlarından yararlanan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 1960 yılına kadar daha çok tüketim malı üreten işletmelere destek sağlamıştır.

³⁹ Bulut, a.g.e., s.191.

⁴⁰ TECER Meral, *Türkiye Ekonomisi*, TODAİE Enstitüsü, Ankara 2005, s.60-61.

⁴¹ Tokgöz, a.g.e., s.146-147.

Dönem ortasından itibaren sanayi üretiminde genişleyen iç pazar nedeniyle artan iç talebin karşılanamaması, dış alım güçlükleri ve mal darlıkları nedeniyle özel sektörün sınai ürün arzını yeterince gerçekleştirememesi sanayi üretiminde kamu kesimine öncelik verilmesine yol açmıştır. Ayrıca diğer bir neden de sanayi girdi ihtiyaçlarının düşük maliyetlerle karşılanmasıdır. Bu gelişmeler sonucunda sanayiye yapılan yatırım oranı artmıştır. Sınai yatırımlar arasında özel sektörün payı 1950 yılında % 57, 1955'te % 60, 1962'de % 78 olmuştur.⁴²

1963'e kadar sanayinin GSMH içindeki payı, 1947'de % 15,2 iken 1962'de % 16,7'ye yükselmiştir. Bunda, dönem boyunca sanayi sektörünün diğer iki sektöre göre daha hızlı büyümesinin etkisi bulunmaktadır. 1947'de sanayi sektörü sabit fiyatlarla (1968 fiyatlarıyla) % 5,8, 1950'de % 9,3, 1953'de en yüksek oran % 19,2, 1955'de % 11,3, 1960'ta % 0,4 ve 1962'de % 3,5 oranında gelişmiştir. Bu dönemde sanayi kesimi sadece 1949'da % -2,7 oranında olumsuz bir gelişme göstermiş, 1950-1957 yılları arasında 1951 hariç (%2,6) sanayi sektörü büyümesi, % 9,2 ile % 19,2 arasında değişmiştir.⁴³

1960 yılına gelinceye kadar ekonomi plansız ve dengesiz bir şekilde yürütülmüş, 1950'lerin yarısından sonra sanayi sektörünün ve diğer sektörlerin büyümesi yavaşlamıştır.

1.2.2.3. Dış Ticarete Liberal Yaklaşım

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye dış borçlanmaya ve yabancı yatırımcılara önem veren bir politika izlemeye başlamıştır. Atatürk döneminde dış borçlanmadan kaçınmaya çalışılan ekonomik bağımsızlık anlayışı, savaş sonrası tam tersi bir yaklaşıma dönüşmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk devalüasyon 7 Eylül 1946 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1 ABD dolar = 129 kuruş olan parite, 1 ABD dolar = 280 kuruşa getirilmiştir. Türk lirası % 54,3 devalüe edilmiştir. Bu Türk lirasının değerinin düşürülmesi beklenen olumlu etkisi sağlayamamıştır.⁴⁴

⁴² Erdoğan. ,a.g.e., s.96.

⁴³ Erdoğan. ,a.g.e., s.93.

⁴⁴ŞAHİN Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000, s.113.

Hükümetin Türk lirasının değerini düşürmesinin nedenlerini şu şeklide sıralayabiliriz:

- Fiyatlar genel seviyesindeki yükseklik nedeniyle Türk ihraç ürünlerinin dünya piyasalarında rekabet edemeyeceği inancı,
- Elindeki ihraç malı stokunu devalüasyon yaparak bu malların ihracatını kolaylaştıracağı düşüncesi,
- Altın ve döviz stoklarının değerlerini yükselterek iç borçların reel değerini düşürmek,
- Yeni kurulan IMF'ye (Uluslar arası Para Fonu) katılınması sonucu devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanması,
- Serbest kalan ithalatın ihracatı aşma eğilimi göstermesi.⁴⁵

Devalüasyondan sonra ithalat yükselmeye devam etmiş, ihracat da yükselmesine rağmen dış ticaret bilançosu açıkla kapanmıştır. Hükümet dış ticaret açıklarını 1948'den sonra Marshall Yardımlarından gelen yabancı kaynaklarla karşılamaya çalışmıştır.

Menderes Hükümeti, ekonomide liberalizmin sağlanması için başta ABD olmak üzere Batılı devletlerle işbirliği yaparak girişimci bir sınıfın doğmasını amaçlıyordu. Özellikle Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulmasıyla ABD kökenli yabancı sermaye Türk özel sektörüne destek olmaya başlamıştır.

Demokrat Parti hükümetleri ilk yıllardan itibaren ülke ekonomisini yabancı sermayeye açmıştır. 18 Ocak 1954'te liberal olanaklar getiren yeni Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile ekonomi tamamıyla yabancı sermayeye açılmıştır. Ülkeye yabancı sermaye girişi hızlanmış, toplam dönem sonunda 104 milyon dolar civarında yükselmiş, gelen yabancı firma sayısı 23 olmuştur. Ayrıca 18 Mart 1954'de ABD'li uzmanların katkısıyla hazırlanan Petrol Kanunu ile yabancı ve yerli girişimcilere petrol faaliyet alanları açılmıştır.⁴⁶

Hükümet ithalatı % 60 oranında liberalize ederek işe koyulmuştur. İthalat kısa sürede yükselmiştir. Bu senelerde Kore Savaşının sağladığı yüksek konjonktür ve tarımda gerçekleşen hasılat sayesinde ihracat da yükselmiştir. Fakat dış ticaret açıkları 1950'den 1956'yılına kadar büyüyerek devam etmiştir. Hükümet, elindeki döviz rezervleri 2 yılda

⁴⁵ KEPENEK Yakup - YENTÜRK Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, Kasım 2000, s.118.

⁴⁶ Tokgöz., a.g.e., s.158.

tükenince ithalatın liberasyonundan 1953'te vazgeçmiştir. Dış açıklar kısa süreliğine dış krediler ve yardımlarla kapatılmaya çalışılmıştır.

T.C Merkez Bankasının rezervlerinin azalması ve transfer güçlükleriyle karşılaşılması sonucunda Ticaret Bakanlığı döviz transferleri için vize koşulu getirmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın vizesi döviz olanaklarına göre verildiğinden, bekleyen döviz transfer talepleri hızla artmıştır. Bu da iktisadi literatürümüze Gecikmiş Borçlar adıyla geçen borçların birikmesine yol açmıştır. 1953'de Türkiye'nin ithalatında düşme olmuş ve bu durum 1958'e kadar sürmüştür.⁴⁷

Tablo 1.4 Ödemeler Bilançosu (1948-1959 (milyon Dolar))

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET BİLANÇOSU	İHRACAT /İTHALAT
1948	197	275	-68	0,71
1949	248	290	-42	0,85
1950	263	286	-23	0,91
1951	314	402	-88	0,78
1952	363	556	-193	0,65
1953	396	533	-13	0,74
1954	335	478	-143	0,70
1955	313	498	-185	0,62
1956	305	407	-102	0,74
1957	345	397	-52	0,86
1958	247	315	-68	0,78
1959	354	470	-116	0,75

Kaynak: Erdoğan, a.g.e., s.69

Tablodan da görüldüğü üzere, ithalat döviz darboğazı nedeniyle 1958 yılına kadar sürekli azalmış, ihracat ise ilk yıllarda Kore Savaşı'nın yarattığı ortamda ve tarımda büyük üretim artışı sebebiyle yükselmiştir. Bu iki faktörün ortadan kalkmasıyla ihracat azalmıştır. İhracat ve ithalattaki bu gelişmeler ülkenin dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesine ve dalgalanmasına yol açmıştır.

1956 yılından sonra dış ticaret hacmi daralmaya, Türk lirası aşırı değerlenmeye başlamış fakat hükümet devalüasyon yapmaya ve uluslar arası mali kuruluşların önerdikleri istikrar tedbirlerini almamıştır. Bu da beraberinde ihracat yapmayı güçleştirmiş, Türkiye dışarıya mal

⁴⁷ Parasız, a.g.e., s.116.

satamaz hale gelmiştir. Ayrıca dış yardım çevreleri hükümeti istikrar tedbirleri almaya mecbur kılmaya zorlamak için kredileri de kısmıştır. Döviz darboğazına girilmesi, ithalatın da daralmasına sebep olmuştur.

1.2.3. 4 Ağustos 1958 Kararları

1953'den sonra dış ödemelerde ortaya çıkan sıkıntılar sebebiyle 1956 yılından sonra katlı kur rejimine gidilerek turistik dövizlerde 1 ADB doları = 5.25- 5.5 TL olarak saptamıştır. Ayrıca faiz oranları yükseltilmiş, hükümete ekonomiye karışma konusunda olağan yetkiler veren Milli Koruma Yasası yürürlüğe girerek fiyat denetimleri artırılmış, ticari banka kredileri sınırlandırılmıştır. Bu önlemlerin uygulanması ile iki yıl süreyle dış ticaret açığı belli oranda azalmıştır.⁴⁸ Fakat sabit kur politikasının başarısızlığı, ithalatın artması, ana malların ithalatının azalması, 1954'den sonra tarım üretimini düşmesi, büyüme hızının yavaşlaması, enflasyon hızının yükselmesi, döviz sıkıntısının ortaya çıkması, ABD'nin dış yardımları kısması ve devalüasyon konusunda baskıların artması Hükümeti 4 Ağustos İstikrar Kararlarını yürürlüğe sokmasına neden olmuştur.⁴⁹

Menderes Hükümetinin uygulamaya koyduğu istikrar önlemleri kısaca şunlardır:

- Türk lirasının değeri düşürülecek yani devalüe edilecek,
- Merkez Bankası kaynaklarına getirilen sınırlamalar ile para arzı sıkı kontrol altına alınacak,
- Kamu İktisadi Kuruluşların (KİK) Merkez Bankasından finansmanı belirli limite bağlanacak ve KİK'lerin ürünlerine zam yapılarak zararları azaltılacak,
- İthalat rejimi yeniden düzenlenerek ithalatta liberasyona gidilmesi amaçlanmış ve ithalat 3 aylık programlara bağlanacak,
- Kamu harcamaları kısılarak bütçe açıkları darıtılacak,
- İhracatı hızlandırmak ve artırmak için farklı kur sistemi uygulanacak,
- Yatırımlarda kısa vadeli ve verimli projelere önem verilecekti.⁵⁰

⁴⁸ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s.121.

⁴⁹ K ARLUK S. Rıdvan, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi, Yapısal ve Sosyal Değişimi, Beta Basım İstanbul 2004, s.443.

⁵⁰ Tokgöz, a.g.e., s.156-157.

İstikrar programıyla döviz alımlarında 1 ABD doları için 6.22 TL vergi alınırken, ithalat ve diğer döviz işlemlerinde 1 ABD doları 9.02 TL kuru uygulanmış, ithalat artmış, ihracatta beklenen gelişme gerçekleşmemiş bu da dış ticaret açığının büyümesine sebep olmuştur. Para arzı bir yıl sabit tutulabilmiş, kamu gelir ve gider dengesizliğiyle ortaya çıkan bütçe açığı, iç borçlanma ile karşılanmıştır.⁵¹

4 Ağustos Kararlarının yürürlüğe girmesiyle dış kredilerde artış olmuştur. Ülke'nin uzun dönemli 422 milyon dolarlık dış borlarında ertelemeye gidilmiş ve yeni ödeme planına bağlanmıştır. 350 milyon dolar tutarında yeni dış kredi sağlanmıştır. Bu kredinin 75 milyon dolarını Avrupa Ekonomik İşbirliği (OECE), 25 milyonunu IMF, kalanı ise ABD karşılamıştır. İstikrar kararlarının büyük bir kısmı 27 Mayıs 1960 ihtilalından sonra uygulanabilmiştir.⁵²

Dönemin para ve maliye politikasına da kısaca değinmek yerinde olur. Türkiye Cumhuriyetinde hükümetler 1950'li yıllara kadar sıkı para ve denk bütçe ilkelerinden ayrılmamışlar, para arzı ile fiyatlar genel seviyesi ve paranın değeri arasında sıkı ilişki olduğunu savunmuşlardır. Mili paranın değerine önem verilmiştir. Denk bütçe ilkesi takip edilmiştir. Fakat 1950'den sonra bu para ve maliye politikası değişmiştir. Demokrat Parti yöneticileri denk bütçe'nin öneminden bahsetmelerine rağmen denk bütçeyi gerçekleştirmemişlerdir. Ülkeye yatırım yapmak için denk bütçe kuralına uymamışlardır.

Hükümet atılım yapmak için harcamalarını arttırmıştır. Devletin ekonomideki yerini küçülteceğini vaat etmesine rağmen bunu gerçekleştirilememiştir. Özel kesimin iç talebini karşılayamaması KİT'in üretimine olan ihtiyacı arttırmıştır. Yeni KİT'ler kurulmuş, mevcutta var olanların üretim kapasiteleri artırılmış. KİT'lerin işletme zararlarının bir kısmı devlet bütçesinden ödenirken, bir kısmı da TCMB kredileri ile ödenmiştir. Devletin yatırım harcamaları ile birlikte cari ve transfer harcamaları da yükselme göstermiştir.

1950-1960 döneminde kamu harcamaları % 606 oranında artarak, 1950 yılında 1682.3 milyon TL'den, 1960 yılında 10190.4 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu dönemde kamu harcamalarının GSMH'ya oranı ortalama % 21.4 civarında seyretmiştir. Kamu harcamaları bu

⁵¹ Karluk, a.g.e., s.444.

⁵² Karluk, a.g.e.,s.444.

şekilde artarken kamu gelirleri daha düşük oranda yükselmesi beraberinde bütçe açıklarını getirmiştir. 1952'den itibaren harcamalar geliri aşmış, 1950-1960 döneminde toplam 15392.9 milyon TL kamu açığı ortaya çıkmıştır.⁵³

Bütçe açıklarının ana nedeni etkin bir vergi sisteminin olmamasıydı. Demokrat Parti hükümetleri, kalkınmayı sağlamak, devlet eliyle yapacağı hizmetleri finanse etmek için yeni vergiler koymak yerine vergi sistemini ıslah etmeye gitmiştir.

Vergi mali bir araçtı ve iktisadi, sosyal amaçlara uygun olmalıydı. Bu yönde Demokrat Parti dolaysız vergileri arttırmayı dolaylı vergileri azaltmayı hedeflemişti. Zorunlu ihtiyaç maddelerinden vergi alınmaması veya düşük vergiye tabi tutulmasını sağlamışlardır. Hükümetin vergi politikası politik ve sosyal düşüncelerden etkilenirken, bu devlet gelirlerinde düşüşe sebep oluyordu.

Vergilendirilebilir gelirin %2 9'unu kazanan ücretli ve maaşlıların dolaysız vergilerin % 40'ını, vergilendirilebilir gelirin % 24'ünü kazanan zengin çiftçiler ve toprak sahipleri dolaysız vergilerin sadece % 2'sini ödemişlerdir.⁵⁴

Tablo 1.5 Toplam Kamu Harcamaları ve Gelirleri 1950-1960 Cari Fiyatlarlar

1950-1960 Döneminde Toplam	Milyon TL	%
Toplam Kamu Harcamaları (KH)	52569.1	100
Cari Harcamalar	26791	51
Yatırım Harcamaları	20257.5	38.5
Transfer Harcamaları	5520.1	10.5
Toplam Kamu Gelirleri (KG)	37176.2	100
Dolaysız ve dolaylı vergi gelirleri	24761.6	66.6
Gümrük vergileri ve harçlar	2054.3	5.5
Tekel gelirleri	4175.7	11.2
Diğer kamu gelirleri	6184.6	16.6
Kamu Kesimi Açığı	15392.9	
KG/KH		70.7

⁵³ Şahin, a.g.e. s.118.

⁵⁴ Şahin., a.g.e., s119.

Kaynak: Şahin., a.g.e., s.119

1950-1960 döneminde para arzında, banka kredilerinde ve fiyatlar genel seviyelerinde gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde emisyon hacmi 3.1 kat, banka mevduatları 4.4 kat, banka kredileri 4.1 yükselmiştir. Ekonomideki bu gelişmeye karşılık GSMH'deki büyüme 1.8 kat civarında gerçekleşmiştir. Reel ve parasal büyümeler arasındaki bu fark ekonomide enflasyonist baskı yaratmıştır.⁵⁵

Ekonomik kalkınma sürecinde dış yardım, hibe ve ülke kaynaklarının yetersizliği yatırımlarda ihtiyaç duyulan para, Merkez Bankasınca basılmış ve karşılığı olmayan emisyon da enflasyonu tetiklemiştir. Demokrat Parti hükümetleri kalkınma için enflasyona rıza göstermişler, kalkınma oranı artarken aynı anda enflasyon oranı da artmıştır.

Enflasyon 1953 yılından sonra kendini gizliden hissettirmeye başlamış, 1954 Temmuzundan itibaren fiyatlar genel seviyesindeki yükseklik, mal kıtlığını ve karaborsacılığı da ortaya çıkarmıştır. 1951-1953 döneminde yılda ortalama % 2.9 civarındaki fiyat artışları, 1954-1956 döneminde % 11.7, 1957-1959 döneminde ise % 17.8 olmuştur. En yüksek enflasyon 18.7 ile 1957'de % 19.5 ile 1959'da yaşanmıştır.⁵⁶

Menderes'in başkanlığındaki Demokrat Parti iktidarı boyunca, Türkiye ulusal ve yerel siyaset sahnesinde yeni siyasi kadroların boy göstermesi, kırsal kalkınma ve modernleşme sonucu köylülüğün toplumsal olarak "mobilizasyonu" ve özel girişimin Türkiye ekonomisindeki rolünün güçlenmesi gibi kapsamlı siyasi, toplumsal ve iktisadi değişimler geçirdi.⁵⁷ Menderes'in başbakanlık ve DP liderliği dönemi aynı zamanda, Türkiye'de demokrasiye sonunda 1960'ta bir askeri darbeyle ara verilmesine kadar uzanan bir dizi siyasi ve iktisadi sorunun ortaya çıkışına da tanıklık etmiştir. Askeri darbe ile on yıllık iktidarı son bulan Demokrat Parti'nin Menderes, Bayar ve aralarında tüm Meclis Grubunun bulunduğu DP görevlileri Yassıda'da yargılandılar. Anayasayı ihlal etmekle suçlanan Menderes 1-6 Eylül tarihinde idam edildi.

⁵⁵ Şahin., a.g.e., 120.

⁵⁶ Şahin., a.g.e., s.120.

⁵⁷ HEPER Metin- SAYARÍ Sabri, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, Kitap Yayınevi, Mart 2008, s.77

İKİNCİ BÖLÜM

2. ADALET PARTİSİ

2.1. 1960 Askeri Müdahalesi

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koymuştur. 28 Mayıs’ta Türkiye Büyük Millet Meclisini kapatmış ve herhangi bir partiden olmayan bilim adamları, tanınmış kişiler ve subaylardan oluşan Milli Birlik Hükümeti (MBK) kurulmuştur.

MBK çeşitli eğilim ve düşüncelere sahip iki farklı grup üyelerden meydana geliyordu. Birinci grubun eğilimi, ülkede temel reformları ve yapısal değişimleri oluşturana kadar iktidarda kalmaktı. Bu grupta Alparslan Türkeş, Fazıl Akkoyunlu, Muzaffer Akdağ, Orhan Erkanlı ve arkadaşları bulunmaktaydı. Diğer grup ise oluşturulacak bir kurucu meclisin Anayasayı hazırlamasından sonra iktidarı seçimlerde kazanacak partiye devretmeyi düşünüyordu.⁵⁸

27 Mayıs Darbesi ile başa geçen MBK yönetimi iki temel sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan ilki ülke ağır bir ekonomik kriz içindeydi ve DP iktidarı krizin aşılması için ortaya konan programı yürürlüğe koyup başaramamıştı. Bu sebeple MBK yönetiminin ilk görevi ekonomik istikrar programını uygulamaktı. İkincisi ise 1946-60 döneminde siyasal rejimin eksikleri olduğu ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bu sorunu aşmak için yeni bir anayasa yaparak demokratik rejimin kurallarını yeniden belirlemeliydi.

27 Mayıs döneminde ekonomi konusunda atılan adımın ilki, Batı’nın isteklerine uygun olarak istikrar programının uygulanmasının tamamlanmasıdır. Buna paralel olarak diğer bir önemli adım Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurularak, ithal ikameci sanayileşme politikalarının planlama temeline oturtulmasıydı.⁵⁹

⁵⁸ ÇAVDAR Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1955)*, İmge Kitabevi, Mart 2000, s.99.

⁵⁹ Ataay(a), a.g.e., s.22.

1960 sonrası dönem, ekonomik gelişme modeli açısından ithal ikameci sanayileşme modelinin yeni bir aşaması dayanıklı tüketim malları üretimidir. Bu modelin özelliği sanai yatırımların gelişmesinin desteklenmesidir. Bu modelin izlenmesiyle zamanla metropol kentlerden ülkenin her yanına yayılan sanayileşme hareketi başlayacaktır. Diğer yandan, tarımda piyasaya dönük üretimin teşviki ve kırsal kesimin pazara açılması süreci, toplumsal yapıyı hızla değiştirecek, işçileşme ve kentlere göç dalgasına yeni ivme kazandıracaktır.⁶⁰

27 Mayıs - 14 Haziran 1960 fiili iktidar diye nitelendirilebilecek bu kısa zaman aralığında geçici de olsa anayasa yoktur. 1946-60 dönemi 1924 Anayasası çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, bir taraftan iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginliği diğer taraftan demokrasinin kısıtlılığı eleştirilere uğramış, neredeyse dönemin en önemli özelliği, liberal demokrasinin temel özgürlüklerinin sağlanması doğrultusundaki reform istemlerinin sürekli gündemde kalması olmuştur. Bu sebeple yeni anayasanın en önemli özelliklerinden biri, siyasal iktidarın sınırlanarak tüm gücü elinde toplamasının engellenmesi olacaktır.⁶¹

Yönetimi ele geçiren askerler çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu bakanlar kurulu kurmuşlardır. Profesörlerden oluşan bilim kurulu anayasa değişikliğini hazırlamakla görevlendirilmiştir. 14 Haziran 1960'ta Geçici Anayasa yayınlanmış, 15 Ekim 1961 yılına kadar iktidarı kullanacak olan Milli Birlik Komitesi'nin kabul ettiği bu anayasa rejimi boyunca siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında herhangi bir teşkilat kurmaları yasaklanmıştır.

6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis açılmıştır. 27 Mayıs 1961'de bu meclisçe kabul edilen yeni anayasa metni referandum ile benimsenmiştir. Yapılan oylamaya kayıtlı seçmenlerin %81 katılımı ve geçerli oyların % 61,5'yle anayasa kabul edilmiştir.⁶² Böylece rejimin insan haklarına dayanan, ulusal, demokratik, laik sosyal hukuk devleti olacağını belirleyen yeni bir Anayasa düzeni kurulmuştur. Bu yeni Anayasa ile iki Meclis sistemi, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi getirilmiş, Anayasa Mahkemesi kurulması öngörülmüş, üniversiteler, radyo-televizyon yönetimi ile haber ajanslarına özerklik tanınmıştır. Ayrıca 1961 Anayasası ile

⁶⁰ Ataay(a), a.g.e., s.22-23.

⁶¹ Ataay(a), a.g.e., s23.

⁶² DEMİRCİ GÜLER Filiz, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay Adalet Partisi*, TODAİE, Ankara 2003, s.53-54.

kalkınma planlarının ve yıllık programların hazırlanması amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı bir anayasal kurum olarak oluşturulmuştur.

Yeni anayasanın sağladığı demokratik açılımla birlikte sol akımlar siyaset sahnesine çıkmıştır. Sol akımlar özellikle büyük kentlerin aydın çevrelerinde hızla etki yaratmıştır. Sol akımların ortaya çıkışıyla birlikte politikadan kalkınmaya ekonomiye kadar pek çok konu tartışılabilir, eleştiriler yapılabilir ve aydın çevrelerde etkili oluyordu.

1961 yılında siyasi faaliyetlerin serbest bırakılması yeni partilerin kurulmasını beraberinde getirdi. Bu partilerin başında sol çizgide yer alan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile sağ partiler olarak Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) askeri müdahalenin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.

1960 yılı öncesi var olan iki siyasal parti, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet partisi (CKMP) ile siyasal partiler yelpazesinde yer alan ve yeni rejim içerisinde yaşayacak olan beş partiden üçü (AP, YTP ve CKMP) kapatılmış olan Demokrat Partinin oy tabanını hedefleyerek siyasal faaliyete girişmişlerdir.

2.2. Adalet Partisi'nin Kuruluşu

Adalet Partisi'nin kuruluş çalışmaları 1960 Ağustos ortalarına kadar dayanmaktadır. 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığına getirilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, ordudaki büyük tasfiye hareketi ile emekliye sevk edilince, İzmir'de muhalif bir parti kurmaya yönelik ilk temaslara başladı. Eski Demokratlardan Mehmet Yorgancıoğlu'nun Gümüşpala ile başlayan temasları olumlu sonuç verdi. 11 Şubat 1961'de AP kuruldu. Genel başkanlığa Gümüşpala getirildi.⁶³

AP'nin tabanı mirasını aldığı Demokrat Parti'nin tabanından oluşmaktadır. Bu tabanda, kentlerdeki ticaret burjuvazisi, eşraf, sanayici, büyük torak sahipleri ve hatta bazı bölgelerde feodal beyler yer almaktaydı. Ayrıca küçük üretici, küçük memur ve işçilerden oluşan büyük yığınlar da destekleriyle bu partiye varlık kazandırmışlardır.⁶⁴

⁶³ KURU Hanife, *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*, İzmir 1996, s.13

⁶⁴ KAYA Gazanfer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Özgürlüklere Yaklaşımları (Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi Örneği :1960-1980)*, Sivas, Haziran 2009,s.133

AP kurulduğu yıl içerisinde 61 ilde teşkilatını tamamlayıp seçimlere katıldı. 15 Ekim 1961 seçimlerine girerek oyların % 34,8'ini toplamıştır. 450 kişilik mecliste 158 milletvekilini, Senatoda ise 150 senatörün 70'ini aldı. En çok oy alan iki parti ile CHP- AP koalisyonu kuruldu.⁶⁵

Ragıp Gümüşpala'nın 1964'te ölmesi üzerine yapılan büyük kongrede Süleyman Demirel başkanlığı devraldı. Süleyman Demirel liderliğinde AP 1964'te İsmet İnönü başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi hükümetini düşürdü. 1965 seçimlerinde AP'yi birinci parti yaparak tek başına iktidara gelmesini sağladı.

2.3. Planlı Kalkınma Dönemi ve Adalet Partisi'nin Ekonomi Politikaları

2.3.1. Planlı Döneme Geçiş

1950'li yılların sonunda yaşanan ekonomik sorunlara bir de siyasi bunalımlar eklenince Türkiye 27 Mayıs 1960'ta siyasal-toplumsal sorunlarda olduğu gibi, ekonomik politikalarda da yeni bir döneme girmiştir.

1950'li yılların ilk yarısında elverişli iç ve dış şartların bir araya gelmesi ve önceki yılların birikimi sayesinde ekonomide ilerleme kaydedilmiş fakat dönemin sonlarında ekonomi, dış ödeme gücü ve enflasyon yarattığı bir bunalıma sürüklenmişti. Bir yandan üretim için dış alımlar girdileri sağlanamıyor, diğer yandan yüksek enflasyon sermaye kaynaklarının kullanımında yeni düzenlemeleri gerektiriyordu. Yani kararlı bir çizgiye oturtulması gerekiyordu. Bunun yolu da planlı ve programlı sermaye kullanımına yönelmekten geçiyordu.

Asker ve sivil yöneticilerin ortak görüş ve çalışmaları sonucunda ülke kalkınmasının belirli planlara göre yürütülmesi kararlaştırılmış ve planlama bir kurum olarak 1961 Anayasasına girmiştir.

Planlamayı savunan kesim sadece asker ve bürokratlar değildi. Diğer kesimlerden biri sanayicilerdi. Sanayiciler yavaşlayan sanayileşme hamlesinin yeniden başlamasını ekonomik

⁶⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi (E.T.:15.01.2010).

istikrarın sağlanmasına bağlıyorlardı. Planlamadan yana diğer bir kesim de dış kredi çevreleriydi. Ekonominin plana bağlanması ile alınan krediler daha rasyonel kullanılacak, yabancı sermaye için daha istikrarlı ve güvenilir bir ortam yaratılacağı düşüncesindeydiler.⁶⁶

1961 Anayasası hazırlanırken çıkarılan bir kanun ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT'nin iki ana görevi vardı: Hükümete iktisadi ve sosyal konularda danışmanlık yapmak; Kalkınma Planlarını hazırlamak ve yürütmektir. Böylelikle 1962 yılından itibaren Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır.

2.3.2. Planlı Dönem

2.3.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ekonomik ve siyasal bunalım sonrası hazırlandığından temelde kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımı benimsemiştir.

BBYKP'ı İsmet İnönü Hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koymuştur. Fakat Hükümet Plan'ın birinci programını 1963 yılı başında yürürlüğe koymamıştı. Zira o zaman Mali Yıl 1 Mart tarihinde başlıyordu. Bütçe yıllık programa uygunluğu sağlandıktan sonra yürürlüğe konmuştu. Planın ikinci yılında dış tasarruflarda beklenmedik gelişmeler oldu. Yurt dışına giden işçiler döviz göndermeye başladı. Bu arada Plan'dan ürken yerli ve yabancı sermaye çevreleri ilk iki yılın uygulamasını görünce yumuşamaya başladılar. Özellikle 1 Aralık 1964'de Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ile imzalanan Ankara Antlaşması Hükümete itibar kazandırmıştır. Fakat buna rağmen iç politikada çekişmeler yeni boyutlar kazanmıştır.⁶⁷

29 Kasım 1964 tarihinde siyaset sahnesine AP Başkanlığına seçilen Süleyman Demirel çıktı. Bu tarihte itibaren Süleyman Demirel özgürlükçü ve çoğulcu demokratik düzeni yerleştirmeye yönelik, iniş ve çıkışlarla dolu bir siyasal yaşam içinde oldu. 10 Ekim 1965'te yapılan Genel Seçimleri AP kazandı ve Süleyman Demirel Başbakan oldu.⁶⁸ Böylece Demirel Hükümeti kendi iktisadi hedef ve politikalarını, planın son iki yılına yansıttı.

⁶⁶ Şahin., a.g.e.,s.126-127.

⁶⁷ ŞAHİNÖZ Ahmet, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, Turhan Kitabevi 1998, s.17.

⁶⁸ Tokgöz, a.g.e. ,178.

BBYKP on beş yıllık bir perspektif planının ilk hamle safhasıdır. On beş yılda ulaşılabilecek hedefler kısaca; Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan her alanda yeter sayıda ve üstün nitelikte bilim adamı yetiştirilmesi, karma ekonomi yani devlet ve özel kesimi birbirinden ayrı ve menfaatleri birbirleri ile çelişen iki parça olarak değil, bir bütünün birbirini tamamlayan iki kesimi olarak ele almak, % 7'lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam sorununun çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesidir.⁶⁹ Planda sektörel gelişme konusunda ise, uzun dönemde tarım ve sanayi sektörleri arasında dengeli kalkınma ilkesine göre yürütüleceği öngörülmüş ve uzun süreli kalkınmanın daha çok sanayileşme yönünde olacağı belirtilmiştir.⁷⁰

Plan kısa dönem uygulamaları sırasında bu hedeflerle çelişen durumların olacağını baştan kabul etmekte, yukarıda sıralanan hedeflerin on beş yıllık süreç sonunda gerçekleştirileceğini vurgulamaktaydı.

Planlı dönemin en yüksek büyüme hızı Sovyetler Birliği'nin katkısıyla 1966'da % 12 olarak gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin katkısı Demirel Hükümeti'nin 1966 ve 1967 Yılı Programlarına aldığı İskenderun Demir Çelik, Bandırma Sülfürik Asit, Artvin Orman Ürünleri Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve İzmir Aliğa Rafinerisi projelerine destek vermesi şeklinde kendini göstermiştir. Batı Avrupa bu projelere destek vermemiş ve Plan için ortalama % 7'lik büyüme hızını çok bulmuşlardır. Fakat gerçekleşme % 6,6 olmuş, üstelik ortalama büyüme hızı % 5,2'lik bir enflasyon oranıyla gerçekleşmiştir. Birinci Dönem için öngörülen % 12,3'lük ortalama büyüme hızına ulaşılammış, bu oran % 10 civarında kalmıştır.⁷¹

Plan döneminin başında GSMH içinde tarımın payı % 34.6 ve sanayinin payı % 16.7 iken, dönemin sonunda tarımın payı % 29.3 ve sanayinin payı % 20.7 olmuştur. "Kalkınma özdeştir sanayileşme" ilkesine göre sanayi sektörü büyürken tarımın payı azalmıştır. Sanayide ithal ikamesine ve kamu kesimine ağırlık veren bir strateji uygulanmıştır. Dönem içinde gerçekleşen toplam 64 milyar TL'lik yatırımın 30 milyar TL'sini özel sektör gerçekleştirmiştir. Sanayileşme beraberinde istihdamın sektörel dağılımını değiştirmiştir.

⁶⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Ocak 1963, s.33 <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf> (E.T.:20.01.2010).

⁷⁰ Tecer, a.g.e., s.16.

⁷¹ Tokgöz, a.g.e., s179.

1963'te sanayide çalışanların payı % 8,8 iken 1967'de % 10,4 olmuş, tarımın payı ise % 76,8'den % 72,3'e düşmüştür.⁷²

Dış ticaret ise her yıl açık vermiştir. İthalatta görülen dalgalanmalara karşı ihracatta yavaş fakat sürekli bir artış olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1963'te % 53,5 iken, 1967 sonunda % 76,3 düzeyine çıkmıştır. Tarım ürünlerinin ihracatta ki payı%75 iken ithalatın % 95'i ara ve yatırım mallarına gitmiştir. Döviz kuru 1 dolar 9 lira düzeyinde sabit tutulmuş, kurun denge sağlayıcı etkisi ihmal edilmiştir. Ayrıca Türk ekonomisine yeni bir döviz kazanç kapısı açılmıştır. Bu işçi dövizleri olarak bilançoda yerini almış planın son iki yılında toplam 210 milyon dolar işçi dövizini girişi olmuştur. Genel olarak dış ticaret anlamında planın öngördüğü hedeflere ulaşılmıştır.⁷³

Birinci Plan döneminde siyasal istikrarsızlığa karşın ekonomide istikrar hızlı büyüme sağlamış, enflasyon oranı ortalama % 5,3 civarında gerçekleşmiştir.⁷⁴ Bu da planlı dönemin iz bırakan başarılarından biridir. Ayrıca bu dönem Türk Devleti ve halkına planlama konusunda tecrübe kazandırmıştır. Ancak, bu dönemde elde edilen başarılar sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni siyasi çalkantılar ve siyasi kadroların sık sık değişmesidir. Özellikle kalkınmayı hızlandıracak temel reformlar (vergi, toprak, eğitim reformu gibi) ihmal edilmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen BBYKP ekonomik hedefler yönünden beklenenin üstünde başarılı sonuçlar elde etmiştir.

2.3.2.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

Birinci Planın son iki yılını başarıyla tamamlayan Demirel Hükümeti kendisinden önce İnönü Hükümeti'nin hazırladığı planı uygulamıştı. Bu sefer İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planını hazırlayan iktidar olan Adalet Partisi' dir.

1967 yılından itibaren ülke ekonomisinin yönetim ve denetimi Başbakan Demirel ve Müsteşar Turgut Özal'ın kontrolündedir. Birinci Plan'ın ilk hazırlıklarına katılan bu iki kişi,

⁷² Tokgöz, a.g.e.,s.181.

⁷³ Tokgöz, a.g.e.,s181.

⁷⁴ Şahinöz, a.g.e., 18.

ekonomiye yöne veren iki tam yetkili duruma gelmiştir. Demirel ve partisi anti-devletçi, anti-plancı, anti-laik görüşler ortaya atmaktan kaçınmamıştır.⁷⁵

1 Ocak 1968'de yürürlüğe giren İkinci Plan'ın temel hedefleri şunlardır:

- Büyüme hızı ortalama % 7 olacak,
- Ekonomide sanayi sektörü sürükleyici bir rol oynayacak,
- Sanayi sektörü ortalama % 12 oranında büyüyecek, dönem sonunda GSMH içindeki payı % 10,4 den % 20,5'e çıkacak,
- Tarım sektörü yılda % 4,1 oranında büyüyecek,
- Ekonomide enflasyonist ve deflasyonist eğilimlere karşı çıkılacak,
- Dış tasarrufların GSMH içindeki payı % 2'den % 1,7'ye düşürülecek. Dışa bağımlılık azaltılacak,
- Yurtiçi tasarrufların GSMH'a oranı % 22,6'ya çıkarılacak,
- İthalatın yılda % 7,9 ihracatın % 7,7 ve işçi dövizlerinin % 5,5 oranında artacağı hesabı ile dönem sonunda cari işlemler açığının 226 milyon dolar, dış ticaret açığının 395 milyon dolar olacağı öngörülmüştür.⁷⁶

Demirel Hükümeti özel olarak sınai yatırımları genel olarak özel yatırımları desteklemeyi kolaylaştırmak ve yasallaştırmak için 933 sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanunu yürürlüğe koymuştur. Bu yasa uyarınca DPT içinde Teşvik ve Uygulama Dairesi Ocak 1968'den itibaren Teşvik Belgesi dağıtmaya başlamıştı. Bu belgeyi alan girişimciler kredi ve döviz bulmakta Devlet'ten yardım gördüğü gibi vergi indirimi ve yatırım indiriminden de yararlanıyorlardı. Fakat yasanın uygulanmasıyla ortaya çıkan tartışmaları CHP Anayasa Mahkemesine götürdü ve bazı maddeleri iptal edildi.⁷⁷

1969'da yapılan Genel Seçimde Demirel ve Adalet Parti çoğunluğu sağlayarak iktidar olmuştur. Demirel hükümeti İkinci Plan'ın ilk iki yılında ülkenin uzun vadeli çıkarlarını yerine getirmektense oy getiren ve seçim kazandıran kısa vadeli iktisat politikalarını uygulaması ekonomi ve rejimi 1970'ten itibaren darboğazlara sürüklemiştir. Aynı zamanlarda Dünyada ve Türkiye'de öğrenci hareketleri ve grevler yaygınlaşmış, siyasal nitelik ve

⁷⁵ Tokgöz, a.g.e.,183.

⁷⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, s.2 <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan2.pdf> (E.T.:01.02.2010).

⁷⁷ Şahinöz, a.g.e., s 19.

süreklilik kazanmıştı. Demirel hükümetinin solcu öğrencilerin eylemlerini polis ile bastırmak yerine sağ örgütleri harekete geçirmesi, ülkede siyasal ve sosyal nitelikli sokak kavga ve çatışmalarını beraberinde getirmiştir.

İthal ikamesine ve korumacılığına dayalı sanayileşme modelinin yanlış bir biçimde uygulanması sebebiyle ülke darboğaza girmişti. Yaşanan ekonomik kriz temelinde, ithal ikameci sanayileşme politikalarının dışa bağımlılığı arttırması, bir tüketim ekonomisi yaratmasından kaynaklanıyordu. Uygulamaya konulan politikalar dış bağımlılığı azaltmıyor, aksine arttırıyordu. 1969'dan itibaren hem döviz sorunlarından kaynaklı olarak girdi temini, hemde pazar yetersizliği sorunu yaşanmaya başladı. Sanayide kapasite kullanım oranlarında ve yatırımlarda düşüşler yaşandı. 1960'lar boyunca dış kredi ve yardımların yüksek düzeyde seyretmesi nedeniyle sağlanan ekonomik gelişme 1969'dan itibaren dışarıya net kaynak transfer eder durumuna gelmiştir. Krizi daha fazla erteleme olanağı kalmayan Demirel Hükümeti, IMF' nin isteklerine direnemeyerek, 10 Ağustos 1970 Kararlarını ilan etmek zorunda kaldı.⁷⁸

10 Ağustos Kararları ile Türk Lirası % 66 oranında devalüe edilmiş, 1 dolar = 15 lira olmuştu.⁷⁹ Yine dış ticaret rejiminde liberalleşme, ücretlerin bastırılması, tarım fiyatlarının düşürülmesi, tarım kesiminin vergilendirilmesi yoluyla tarımdan sanayiye kaynak transferinin yükseltilmesi, emek yoğun sanayi sektörlerinin geliştirilmesi yoluyla ihracatın arttırılması 10 Ağustos Kararlarının temel unsurlarıydı. AP hükümetince yürürlüğe konulan bu program ile yerli girdilere dayalı emek yoğun sanayi dallarında ihracatın arttırılması hedefleniyordu. Yani içe dönük sermaye modelini dışa dönük hale getirmeyi hedefliyordu. Ancak bu program toplumsal tepkilerle karşılaşmıştır.

Program başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi sınıfların, küçük-orta sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin tepkisini çekmiştir. Ücretlerin bastırılması, sendikal hakların kısıtlanması gibi tedbirlere işçi sınıfı direnç göstermiştir. İşçilerin yanı sıra öğrenciler, meslek sahibi çeşitli kesimler tepkilerini sokak gösterileri ile dile getirmişlerdir.

⁷⁸ Ataay(a), a.g.e., s.30-31.

⁷⁹ Tokgöz., a.g.e.s., s.186.

Hükümet ekonomik, sosyal ve siyasal huzursuzlukları denetim altına alamayınca 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri duruma müdahale etti. Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanı tarafından muhtıra ilan edildi. Parlamento fesh edilmedi, siyasi partileri kapatılmadı. Anayasa askıya alınmadı ama koşullar değişti. Süleyman Demirel hükümeti istifa etti. Askerler teknokratlardan oluşan bir hükümet istiyorlardı. Tarafsız ve deneyimli bir başbakan Meclis içinden çıkıp güvenoyu almalıydı. Bu kişi Prof. Nihat Erim'di. 19 Mart 1971'de yeni hükümet kurmakla görevlendirildi. Fakat Erim hükümeti de uzun sürmemiş, 1972 Nisan ayında istifa etmiştir. İkinci Plan döneminin üçüncü hükümetini Ferit Melen kurmuştur. Bundan sonra AP 1979'a kadar tek başına iktidar olamamış, koalisyon hükümetleri olarak karşımıza çıkmıştır.

1973 seçimlerinin sonucunda kurulan CHP- MSP koalisyon hükümetinin kurulması beklentilerin dışındaydı. Biri laikliği savunan, diğeri İslamcı olan iki partinin birlikte hükümet kurması, koalisyon ortaklığının yürütülemeyeceği sinyallerini veriyordu. Gerek petrol krizi sebebiyle artan ekonomik sorunlar, gerekse Kıbrıs sorunu, hükümetin önüne önemli görevler çıkartıyordu. Diğer yandan 12 Mart yaralarının sarılması için çıkarılan af da önemli uyumsuzluk kaynağı idi. Sonuç olarak CHP-MSP koalisyonu sermayenin beklentilerini karşılayamadı. Hem ekonomide hem de dış politikada önemli sorunlarla karşılaşan hükümet kendi içinde de uyumsuzluk yaşıyordu. Hal böyle olunca sermayenin hükümete tavrı kısa sürede olumsuzlaştı. Sermaye kesimi, hükümetin düşürülmesi için kılıklar yaratmaya girişti. Bu da beraberinde erken seçimi getirdi.⁸⁰

12 Nisan 1975'te 1. Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti kuruldu. MC hükümeti; AP, Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), MHP ve bağımsızların katılımıyla oluşuyordu. 1. MC hükümetinin kuruluşu ülkede ortaya çıkmaya başlayan krizin daha da ağırlaşmasına yol açtı. Bir yandan ekonomik kriz diğer yandan ekonomik sorunlar nedeniyle yükselen toplumsal muhalefet, kendi yandaşı olmayanlara karşı yaygın bir sürgün ve görevden alma uygulaması, hükümet ortakları arasında zaman zaman sertleşen çatışmalar, yolsuzluk iddiaları sonucu erken seçime gidildi.

1977 genel seçiminden sonra, önce 2. MC hükümeti (AP-MSP-MHP) sonra da CHP-Bağımsızlar koalisyonları kuruldu. Ancak CHP- Bağımsızlar koalisyonu 14 Ekim 1979'da

⁸⁰ Ataay(a), a.g.e., s.40-41.

yapılan milletvekilleri ara seçimi sonrasında istifa edince diğer partilerin desteğiyle bir azınlık hükümeti kuran Demirel 12 Eylül'e kadar iktidarda kalmayı başarmıştır.

Son azınlık hükümeti kuran AP'nin önünde üç büyük ekonomik sorun vardı:

- Enflasyon aylık %70 seviyelerindeydi,
- Yokluk nedeniyle uzayan kuyruklar günlük hayatın parçası olmuş, ekonomik sıkıntılar nedeniyle fabrikalar kapanmış, ülkede yatırımlar durma noktasına gelmiş,
- Merkez Bankası ve Hazine ödeme yapamaz duruma gelmiştir.⁸¹

Demirel Hükümetinin bu gidişe dur demek için yaptığı en büyük icraatı, müsteşarı olan Turgut Özal'ın katkılarıyla hazırladığı 24 Ocak Kararlarıdır. Alınan kararlar ile söylenen göre hedeflenen ekonomide liberalleşmedir.

24 Ocak Kararlarının başlıca amaçları; ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ekonomide devlet sektörünün daraltılması, dış satımın artırılması, devlet müdahalesinin en aza indirilmesi, özel kesimin sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi, piyasa mekanizmalarının özgürce işleminin sağlanmasıdır.⁸²

Tablo 2.1 İkinci Plan Dönemi Gerçekleşen Göstergeler(Milyon-Dolar)

YILLAR	BÜYÜME HIZI(%)	ENFLASYON(%)	DIŞ TİCARET AÇIĞI(%)	İŞÇİ DÖVİZLERİ
1968	6,7	3,2	-267,2	+107
1969	5,4	7,2	-264,4	+141
1970	5,8	6,7	-359,1	+273
1971	10,2	15,9	-494,2	+471
1972	7,4	18	-677,6	+740

Kaynak: Tokgöz., a.g.e., s.189

Türk lirasının değerini yabancı paralara göre düşürdüktan sonra kontrollü bir biçimde dalgalanmaya bırakma, döviz dâhil diğer fiyatların oluşumunun piyasadaki arz ve talep

⁸¹ BELHAN Şeyda, *Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi*, İzmir 2005, s.12.

⁸² Çavdar, a.g.e., s.276-277.

denmesine göre belirlenmesi, ücretlerin enflasyonun gerisinde kalacak şekilde artırılması, 24 Ocak Kararlarının diğer unsurlarındandı.⁸³

Demirel 24 Ocak Kararlarının meyvelerini toplama fırsatı yakalayamamış 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile görevden alınmıştır.

İkinci Plan döneminde ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve sosyal kargaşa nedeniyle makro politikalar kısa vadeli olmuştur. Tüm yaşanan olumsuzluklara rağmen büyüme hızı %7 gerçekleşmiştir. Dönem başında GSMH içinde tarımın payı % 27,9 iken dönem sonunda % 24,6, sanayi % 21,5 iken % 22, hizmetler ise % 50,6 iken % 53,3 olmuştur.⁸⁴ Tarım sektöründeki yaşanan bu daralma siyasal istikrarsızlıklar sebebiyle toprak reformunun ele alınamamış olmasındandır. Sanayi sektörü için öngörülen ortalama büyüme hızına da ulaşamamıştır. Hâlbuki hükümet bu dönemde sanayileşmeyi özel sektör eliyle sürdürmek için her türlü özendirici ve destekleyici önlemleri almıştır. Hatta 1964 yılında kurulan Sınai Yatırım ve Kredi Bankası da orta vadeli yatırım ve işletme kredisi vermeye başlamıştır. Fakat bunlarda sanayi sektöründe beklenen büyümeyi vermemiştir. Çünkü dönemin siyasal çalkantıları, yerli ve yabancı özel sermayenin temkinli davranmasına, bekle gör politikası izlemesine yol açmıştır.

İkinci Plan döneminde dış ticaret açığı yıldan yıla artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı dönem başında % 65 iken dönem sonunda % 56,6'ya düşmüştür. Bu durum 1960-1977 tarihleri arasında Türkiye'nin GSYİH'nin ortalama % 4'ünü ihraç etmesine sebep olmuştur.

Adalet Partisi Türk siyasal yaşamında önemli yere sahip bir siyasal kuruluştur. 1960 İhtilali ile siyaset yasağı dışında kalan Demokrat Partililer ile ilk kez politikaya atılanlar tarafından kurulmuştur. AP, siyasal yaşamında demokratik rejim, anayasaya bağlılık, temel insan hakları, milli iradenin üstünlüğü ilkelerini savunmuştur. Demirel yönetimindeki AP, 1965 seçimlerinden oyların %52,9'unu alarak büyük bir zafer kazandı.

⁸³ BAHÇIVAN Fatih, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi, Kırıkkale 2005, s.90.

⁸⁴ Tokgöz, a.g.e., s.190-191.

AP'nin izlediği ekonomi politikası karma ekonomiydi. Demirel, özel sektörün daha ağır bastığı karma ekonomik modeli savunuyor, planlı kalkınmanın gerekliliğini belirtiyordu.1969'da AP hükümet programı mülkiyet hakkını yüceltmiş ve özel sektör ile serbest ekonominin demokratik açıdan kaçınılmazlığına işaret etmiştir. 1973 yılı sonlarında ortaya çıkan petrol krizi ve onun yarattığı dünya bunalımının etkileri Türkiye'yi de büyük bir ekonomik krize soktu. Bu krizden çıkabilmenin çarelerini arayan AP iktidarı daha önce izlediği ekonomik siyasetten uzaklaşmıştır.

Lider bir parti görünümünde olan AP, siyasal yaşamın her döneminde gerek iktidarda gerekse muhalefet dönemlerinde etkili, belirleyici olmuştur. 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar ülke yönetimini üstlenen AP, ekonomik, kültürel, siyasal toplumsal koşulların etkisi altında kaldığı gibi koşulları etkileyecek kadar da uzun iktidarda kalmayı başarmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ANAVATAN PARTİSİ

3.1. 12 Eylül Askeri Müdahalesi

Türkiye için 70'li yıllar ekonomik krizlerin, yoksullukların yaşandığı, demokratik süreçlerin işletilememesi nedeniyle siyasal krizler ve terör olaylarının baş gösterdiği bunalımlı yıllar olmuştur.

1973'te dünyada yaşanan petrol krizi diğer ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bunun üzerine Kıbrıs Harekâtı ve bu harekât sebebiyle Amerika'nın Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması ve onun uzantısı olan dış kredi imkânlarının kısılması dış ödeme zorluklarını gündeme getirmiştir.

Ülkede sağ-sol arasındaki ideolojik çatışmalar büyümüş, üniversitelere yönelik saldırılar artmış, silahlı soygunlar, adam kaçırmalar, siyasi cinayetler yaşanmış, etnik ayrımcılık gözetilen terör örgütleri doğu illerine kadar yayılmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte ülke ekonomisi sıkıntılı bir dönem yaşamaktadır. 1973-1978 tarihleri arasındaki dönemde hükümetler bir yandan tasarruf çağrısında bulunurken, diğer yandan da yüksek istihdam ve kamu yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikalarını tercih etmektedir. Sebep politik gelecek kaygısıdır. Ülke ekonomisinin gerekleri ikinci plana atılmıştır.⁸⁵

Ekonomik yapıdaki bozukluk siyasi huzursuzlukla birleşince ülkenin genel durumu daha da kötüleşmiştir. Devlet tarafından alınan tedbirler etkisiz kalmış, çatışmalar önleneyeğine daha da artmıştır. Siyasi partiler arasında yaşanan uyuşmazlık, birbirlerine karşı ağır şekilde suçlamalar, en önemli devlet politikalarında bile anlaşamamalarına neden

⁸⁵ Bahçivan ,a.g.e., s.84.

olmuştur. Hükümetin terörizm ve ekonomiye çözüm bulamaması, seçmenlerin hükümet ve demokrasiye olan güvenini daha da azaltmıştır.

Ayrıca Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolması sebebiyle, 22 Mart 1980'den itibaren yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminin, siyasi çıkar hesapları ile çıkmaza sürüklenmesi, hafife alınması da bu dönemde bunalımın artmasına neden olmuştur.⁸⁶

Yaşanan bu siyasi, ekonomik ve sosyal bunalımlar her geçen gün artması ile Türk Silahlı Kuvvetleri emir komuta zinciri içinde 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koymuştur.

Müdahaleyi gerçekleştiren üst komutanlar grubu Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturmuşlardır. MGK Anayasayı askıya alan, parlamentoyu dağıtan, siyasi partileri kapatan, parti önderlerini tutuklayan, bütün sendika konfederasyonlarının faaliyetlerini askıya alan kararname çıkarılmıştır. Yeni hükümet 21 Eylül'de yürütme yetkisi MGK'ya ait olmak üzere kurulmuştur. Başbakan emekli amiral Bülent Ulusu olmuştur. Ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcılığı görevini Turgut Özal yüklenmişti. Özal'ın isteği üzerine Maliye Bakanlığına Kaya Erdem, DPT Müsteşarlığına da Yıldırım Aktürk getirilmişti.⁸⁷ Bu üçlü, 24 Ocak 1980'de başlatılan fakat başarılı olamayan kararları yeniden uygulamaya koymuştur.

3.2. Anavatan Partisinin Kuruluşu

12 Eylül Askeri Müdahalesinden sonra, eski siyasi partiler kapatılmış ve halkoylamasıyla kabul edilen 1982 Anayasasıyla yeni bir siyasal düzen getirilmesi hedeflenmiştir.

Yeni bir siyasal düzen kurmak amacıyla, demokrasiye yeniden geçiş süreci içinde siyasi parti kuruluşlarının serbest bırakılmasıyla, 1983 yılında yeni siyasi partiler kurulmuştur. Bunlardan 12 Eylül'ün temsilcisi olduğunu söyleyen Orgeneral Turgut Sunalp'ın oluşturduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), sosyal-demokrat nitelikte olduğunu savunan Necdet

⁸⁶ ÖZGAN Ali, 28 Şubat Sürecinin Siyasal Açısından Neden ve Sonuçları, Muğla 2008, s.35.

⁸⁷ Tokgöz, a.g.e., s.93.

Calp tarafından kurulan Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP) izin verilen üç parti olmuştur.⁸⁸

Propaganda tekniklerinden örgütlenmeye, hükümetteki icraatından muhalefet anlayışına kadar Türkiye’de pek çok yeniliğin öncülüğünü yapan Anavatan Partisi 20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal tarafından kurulmuştur.⁸⁹ Özal’ın partisi, hiçbir partinin devamı değildir.

Diğer partilerden farklı bir anlayışta ve vatandaş odaklı bir parti görünümü vermiştir. Vatandaş devletten önce gelir, devlet millet için vardır düşüncesi partinin ana ilkelerindedir. ANAP kurulduğu tarihten itibaren muhafazakâr, milliyetçi ve liberal, sosyal demokrasi eğilimlerin sentezlendiği bir parti olarak tanımlanmıştır.⁹⁰

ANAP kuruluşundan itibaren, klasik merkez sağ söylemi tekrarlamak yerine, onu dönüştürmeye yönelmiştir. ANAP, öncelikle mağdurların sesi olmaktan çok güçlülerin partisi görüntüsü vermeye önem göstermiştir. Dolayısıyla kitle desteğine müracaat ettiğinde, kitleleri güçlülerin saflarında yer almanın verdiği kendine güven duygusuyla harekete geçirme siyaseti izliyordu.⁹¹

ANAP benimsediği siyasette diğer partilerden farklı olarak ekonomide liberalizmi benimsemiştir. Devletin müdahalesinin en aza indirilmesi gerektiğini ve böylece iktisadi alanda da daha hızlı ve verimli bir yapının oluşacağını parti programında belirlemiştir. Özal, devletin görevini sadece düzenleyicilik ve yönlendiricilik olarak tanımlıyordu.

6 Kasım 1983’te yapılacak seçimlere 15 siyasi partiden 12’sinin kapatılması ve siyasi yasaklıların siyaset sahnesinde olmamaları nedeniyle askeri idare tarafından izin verilen üç parti MDP, HP ve ANAP katılmıştır. ANAP’ın diğer iki partiye göre daha sivil bir görüntü vermesi, askeri yönetimden rahatsız olan kesimin desteğini almasını ve daha avantajlı konuma gelmesini sağlamıştır.

⁸⁸ Çavdar, a.g.e.,s.288-289.

⁸⁹ Belhan, a.g.e.,s.70.

⁹⁰ EŞTÜRK Özlem, Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği, Temmuz 2006, s.43

⁹¹ Mert, a.g.e., s.88.

Seçimlere eski siyasilerin katılmaması ANAP'ın milliyetçi, muhafazakâr, liberal eğilimleri parti bünyesine katması, bu kesimlerin oy tabanının ANAP'a kaymasını sağlamıştır.

Seçim sonucu oyların % 45,14'ünü alan ANAP 211 milletvekili ile tek başına iktidar olmuştur.

3.3. Anavatan Partisinin Ekonomi Politikaları

Parti Programının 9. maddesine göre ANAP'ın iktisadi politikasının esaslarını;

“İktisadi gelişmenin hızlandırılması, sosyal dengenin iyileştirilmesi, fertlerin kabiliyet ve çalışmalarına göre gelişme arzularının teşvik edilmesi, gruplar arasındaki gelir dağılımı farklılıklarının pratik ölçüler içinde azaltılması, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının asgariye indirilmesi, fakirliğin kaldırılarak refahın yaygınlaştırılması” teşkil eder⁹².

Ayrıca serbest Pazar ekonomisi de partinin ekonomik prensibidir. Çünkü parti programına göre, büyük halk kitlelerine kaliteli, ucuz mal ve hizmet arzı bu sistemle sağlanabilirdi.

Parti bu ekonomik hedeflere ulaşabilmek içinse, tasarrufların teşviki, yatırım ve üretim artışı, istihdamın geliştirilmesi, dış ödemeler dengesinin ayarlanması ve bunun içinde ihracatın artırılması, enflasyonun düşük seviyelere çekilmesi, fiyat istikrarının gerçekleşmesi sağlanması gerekmektedir.⁹³

ANAP'ın ekonomi politikasını, Özal'ın misyonu ve vizyonunu anlayabilmek için, bu politikanın zeminini hazırlayan 24 Ocak 1980 Kararlarına detaylı olarak bakmak yerinde olacaktır.

3.3.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve ANAP'ın Ekonomi Politikasıyla Bağlantısı

1980, Türkiye ekonomisi için değişim ve dönüşüm tarihidir. Türkiye 1980 yılına T ağır bir krizle girmiştir.

⁹² Anavatan Parti Programı <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (E.T.:23.02.2010).

⁹³ Anavatan Parti Programı <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (E.T.:23.02.2010).

Türkiye ekonomisi 1980 öncesi dışa kapalı, ithal ikameci sanayileşme politikası izleyerek yoğun biçimde üretim malları, ara ve temel malları üreten sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü önceliğinde hızlı bir yatırım programını devreye sokmuştur.⁹⁴

Türkiye'nin dış kaynaklı kredilere ihtiyaç duyduğu bu dönemde IMF'in kredilerinden yararlanabilmek için IMF'nin istediği önlemleri alması gerekmiştir. 24 Ocak Kararları bu istikrar önlemlerindedir.

Ekonomik dar boğazdan çıkış yolu olarak görülen ve Adalet Partisi hükümeti hükümetinin kabul ettiği 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararlarının temel unsurları şunlardır⁹⁵:

- Türk Lirasının değeri devalüe edildikten sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakılması,
- İthalatın serbestleştirilmesi, ihracatın özendirilmesi,
- Fiyatların oluşumunun piyasaya, arz ve talep güçlerine bırakılması, bazı mallardaki kamu sübvansiyonların kaldırılması,
- Faiz oranlarının yükseltilmesi, sonra denetimli olarak serbest bırakılması,
- Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıklarının zamlarla karşılanması,
- Ücretlerin, taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak şekilde arttırılmasıdır.

24 Ocak kararları ile Türkiye 1963 yılından beri beş yıllık kalkınma beş yıllık kalkınma planlarına damgasını vurmuş olan ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk etmiş, yeni bir birikim modelini benimsemiştir. Mevcut modelin iki belirleyici özelliğinden biri ekonominin dışa açılması, diğeri ise piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi ve kamunun ekonomideki pay ve etkinliğinin azaltılmasıdır.⁹⁶

⁹⁴ YELDAN Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, s.39.

⁹⁵ KAZGAN Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004, s.199-200.

⁹⁶ KARAÇOR Zeynep, *Öğrenen Ekonomi Türkiye, Küreselleşme Sürecinde, Kriz Aralıklarında*, Çizgi Kitabevi.s133.

Özal'ın 24 Ocak Kararları öncesinde Demirel'e bildirdiği çözülmesi gereken meseleleri sıraladığı "çıkış yolu" planına göre öncelikle aşırı talep frenlenecek, diğer yandan da üretimi sınırlayan darboğaz aşılarak enflasyon düşürülecekti. Bunda başarılı olabilmek içinde dış kredi olanaklarında yeni kredi imkânları sağlanarak petrol ve diğer maddelerdeki ithalat tıkanıklığı giderilecekti. Böylece ekonomi çarkları yeniden dönmeye başlayacaktı.⁹⁷

Özal'ın çıkış yolu planının temel amacı Türkiye'yi yeniden dış kredi alabilir ülke konumuna getirebilmektir. Bunu sağladığında ekonomi işlerlik kazanacak, döviz darboğazının ekonomiye olumsuz etkisi önlenecek, tasarruf açığını kapatmak mümkün olabilecekti.⁹⁸

Özal'ın Türkiye'nin çözmesi gereken öncelikli sorunlardan bir olan döviz sıkıntısını aşabilmek için düşüncesi ise dışa açılmak, ihracat ve döviz gelirlerini arttırmak için de gerçekçi kur uygulamasına geçmektir. Enflasyonu kontrol altına alınabilmesi içinde para ve kredi musluklarının kısılmalı, bütçe açıklarının kapatılmalıydı. Enflasyonla mücadelede ücret artışlarının sınırlandırılması, sendikalarının kontrol altına alınması gerekiyordu. İhracatın artması için iç pazarın cazibesini yitirmesi, tasarrufların teşviki ve gerçekçi faiz koşulları sağlanmalıydı.⁹⁹

ANAP'ın maliye politikasının temel gayesi dış satımı arttırmaktır. Bu gaye ile bir yandan ürün fiyatları arttırılıp diğer yandan emekçilerin ücretleri azaltılarak iç tüketim azaltılıp dış satım arttırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca devalüasyon ile ihraç mallarının döviz cinsinden fiyatları azaltılarak dış satım arttırılmaya çalışılmıştır.

Vurguncu, tefeci, sahtekâr grupları değil, orta sınıfı refah hale getirip, orta ve yoksul sınıfları birleştirme amacını taşıyan Özal, İngiliz Thatcher Modeli olarak bilinen ekonomik sistemi Türkiye'ye uygulamak istemiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Belhan,a.g.e.,s.83.

⁹⁸ Belhan,a.g.e.,s.84.

⁹⁹ Belhan,a.g.e.,s.84.

¹⁰⁰ KOZANOĞLU Can, *Cilali İmaj Devri 1980'lerden 1990'lara Türkiye ve Starları*, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2000,s.22.

3.3.2. Özal'lı ANAP'ın Ekonomi Politikaları

Özal iktidara gelişinin ardından misyonunu gerçekleştirmek için ilk olarak ekonomik konularda istikrarı sağlamaya ve değişimi en fazla ekonomik konularda gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özal ekonomi açısından Parti Programında yeni açılımlara yer vermiştir. Parti programının daha Önsöz kısmında, partinin genel nitelikleri belirtilirken, bunlardan biri olarak da serbest pazar ekonomisine dayalı bir rekabet piyasasını kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁰¹

Parti Programında iktisadi kalkınmada devletin rolü belirtilirken, devletin asli görevinin istikrarı sağlamak olduğu söylenmiştir. Bu sebeple devlet gerek ülke içinde, gerekse ülke dışında vatandaşlarının güvenliğini ve ihtiyaçlarını karşılamalı ve onlara yardımcı olma görevini yerine getirmelidir. Yani devlet düzenleyici işlemlerini yapmalı, ortaya çıkan aksaklıkları giderici tedbirler almalıdır. İktisadi faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır. Devletin ticari ve sanayi alanına girmemesi esas olarak kabul edilse de, özellikle geri kalmış bölgelerde ihtiyaç duyulan yatırımları gerçekleştirmeli fakat en kısa zamanda da bunların devrini özel sektöre yapmalıdır.¹⁰²

Aralık 1983'te göreve başlayan 1. Özal Hükümeti 1985-1989 yıllarını kapsayacak biçimde Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıklarına girişti. Beşinci Plan döneminin özelliği ilk kez bir siyasi iktidar veya hükümetin hazırladığı plan beş yıl kesintisiz ve sorunsuz uygulama alanı bulmuştur. Özal hükümeti Meclis'te büyük çoğunluğun desteğini alarak yola çıkmış, dönem içinde 29 Kasım 1987'de erken genel seçime gidilmiş ve yeniden Özal 292 milletvekili ile çoğunluğu sağlamıştır.¹⁰³

Özal Hükümetleri döneminde yaşanan ekonomik gelişmeleri ayrı başlıklar altında biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

¹⁰¹ GÖK Emre, 1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Parti'sinin Turgut Özal Dönemi), Konya 2008, s.91.

¹⁰² Anavatan Parti Programı <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (E.T.:23.02.2010)

¹⁰³ Tokgöz.,a.g.e.,s.213.

3.3.2.1. Ekonomik Büyüme

Özal hükümetleri değerlendirildiği zaman göz önünde tutulması gereken en önemli noktalardan biri büyüme hızıdır.

Askeri darbe öncesi GSMH’da büyüme değil, gerileme meydana gelmiştir. 1979-1980 yılları bunalımın ağır yaşandığı yıllardır. Bu dönemde hedef, öncelikle, piyasalarda talep dengesinin tesis edilmesi ve fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Bu yıllarda büyümenin duraklamasına bağlı olarak kişi başına gelir düşmüş, halkın refah düzeyi kötüleşmiştir.

1981-1983 dönemi GSMH büyümesi açısından yeniden bir toparlanma dönemidir. Bu dönemde GSMH sabit fiyatlarla yılda ortalama % 4 oranında büyüme göstermiştir. Bu büyüme, mevcut üretim kapasitesinin kullanım oranı yükseltilerek sağlanmıştır.¹⁰⁴

1984’den itibaren ekonomide daha ileri seviyelerde bir canlanma yaşanmıştır. ANAP hükümeti, ekonomik istikrar yerine reel büyümeye ve istihdamı arttırmaya daha fazla önem vermiştir. Bu dönemde özellikle inşaat, sanayi, ulaştırma, enerji, ticaret ve imalat sanayi sektörlerinde büyüme hızlanmıştır. 1984-1987 yıllarında GSMH yılda ortalama % 6.7 oranında, sınıai hasıla ise yılda ortalama % 8.4 oranında büyümüştür.

Tablo 3.1 Sektör Hasılları, GSMH ve GSYİH (1987 Sabit Fiyatlar ile Trilyon TL)

	1981	1984	1987	1988	1989
Tarım	11,2	11,8	12,6	13,6	12,5
Sanayi	10,8	13,5	16,7	17,1	17,9
Hizmetler	28,6	34,8	40,4	40,8	41,8
GSYİH	50,7	60,1	69,7	71,5	72,2
GSMH			69,9	71,3	73,2

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (E.T.:02/04/2010)

¹⁰⁴ Şahin., a.g.e., s.196.

Ekonomide bu canlanma işsizlik oranının azalmasını sağlamıştır. Toplam işgücü 1985 tarihinde % 16,3'e kadar çıkmışken, 1986'da % 15,8'e, 1987'de % 15,2'ye gerilemiştir. Söz konusu istihdam artışı yeni istihdam imkânları yaratılması kadar, kapasite kullanımının genişlemesi ile de mümkün olmuştur. Bu dönemde inşaat, turizm ve ulaştırma sektörlerindeki canlanma yeni istihdam imkânları yaratmıştır.¹⁰⁵

Özal halka enflasyonu %10'lara indireceğini ve ortadireği güçlendireceğini söyleyerek halkın oyunu almıştır. Özal iktidarı devraldığında 1983 yılında enflasyon oranı % 30 civarındayken, 1989 yılında bu oran % 69,6'ya çıkmıştır.¹⁰⁶

Halkın büyük çoğunluğunun özverisine dayandırılan ekonomik büyüme hızı ortalama %5,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Oysa Özal hükümetinin planı %6,3 idi. Yıllık büyüme hızında meydana gelen dalgalanma ya da istikrarsızlık sektörlerin büyüme hızlarında ortaya çıkan istikrarsızlığın sonucudur.

Büyüme hızı tarımda % 36,6, sanayide % 7,5 ve hizmetlerde % 6,5 düzeyinde planlanmıştır. Fakat bu öngörülen ortalama büyüme hızlarına ulaşamamış, gerçekleştirmeler hedeflerin altında kalmıştır.¹⁰⁷

3.3.2.2. İthalat ve İhracat

Dış ekonomik ilişkiler bakımından bu dönemin belirleyici özellikleri, ithalatta liberalizasyon, ihracatta cömert teşvikler ve döviz kurunda zaman içinde ılımlı tempoda reel devalüasyonları hedefleyen esnek kur sistemidir.¹⁰⁸

İthalatta kotalar bu dönemde büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiştir. İthalatın serbestleşmesiyle beraber tüketim mallarının üretimi de artmış ve talep de bu oranda genişlemiştir. Artık ithalatı serbest mallar listesi kaldırılarak, yerine ithalatı izne bağlı ürünler listesi yayınlanmaya başlanmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Şahin, a.g.e., s.197-198.

¹⁰⁶ Tokgöz, a.g.e., s.217.

¹⁰⁷ Tokgöz, a.g.e., s.218.

¹⁰⁸ Boratav, a.g.e., s.155.

¹⁰⁹ Gök, a.g.e., s.97.

İhracatın artırılmasına yönelik döviz kuruna müdahaleler yapılmış, ülke içerisinde reel gelirin düşürülmesi yoluna gidilmiştir. İhracatın artırılması için işgücü ucuzlatılmıştır. Bundan büyük oranda işçi kesimi zarar görse de ihracatın artırılması için bu maliyete katlanıldı. Ayrıca Irak-İran Savaşı sonrası Türkiye komşu ülkeleri büyük oranda ihracat sağlamış, bu da ihracat rakamlarımızın artmasında etkili olmuştur.

Yabancı özel sermaye yatırımlarını teşvik için yabancı sermaye mevzuatında değişikliklere gidildi. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanuna bağlı olarak çıkarılan tebliğ ve yönetmelikler liberalleştirildi. Gaye, başta ihracat gelirleri olmak üzere ülkeye döviz girişini arttırmaktır. Tablodan da görüldüğü üzere 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat, 1983'de ANAP'ın iktidara gelmesiyle artmış, 1984 yılında 7.134 milyon dolar olmuştur. Aynı dönemde ithalat % 16,8 büyüyerek 7909 milyondan 9235 milyon dolara yükselmiştir. Dolayısıyla, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 36,8'den % 62'ye ulaşmıştır.¹¹⁰

Tablo 3.2 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YILLAR	Toplam İhracat (Milyon\$)	Toplam İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2.910	7.909	-4.999	36,8
1983	5.728	9.235	-3.507	62
1984	7.134	10.757	-3.623	66,3
1985	7.958	11.343	-3.385	70,2
1986	7.457	11.105	-3.648	67,1
1987	10.190	14.158	-3.968	72
1988	11.662	14.335	-2.673	81,4
1989	11.625	15.792	4.1367	73,6

Kaynak:<http://www.tuik.gov.tr> (E.T.:02/04/2010)

Özal kendi kişisel çabalarını da göstererek yabancı ülkelerdeki müteahhitlik hizmetlerinin de artırılmasını sağlamıştır. Ayrıca, 1980'den sonra ülkeye gelen turist sayısının artması neticesinde de önemli döviz gelirleri elde edilmeye başlandı. Özal

¹¹⁰Eştürk, a.g.e., s.89.

girişimcilik ruhuyla, dış dünyayla ilişkileri bakımından kısıtlı ve belirli seviyelerde olan ülkemiz iş adamlarına destek vermiştir.¹¹¹

Döviz kontrollerinin hafiflemesi, bankaların ve firmaların yurtdışında döviz tutmalarına, dış borçlanmalarına izin verilmesi ve bireylerin yurtiçinde döviz tutma ve döviz tevdiat hesabı açmalarına izin verilmesi de bu dönem içinde gerçekleşmiştir.

Tüm bu uygulamaların amacı, sanayinin dışa açılmasını, dış âlemlerle bütünleşmesini sağlamaktır. Bu uygulamalar sonucu ekonominin dışa açıklık göstergeleri arttı. İthalat ve ihracatın GSYİH içindeki payı 1980-1983 döneminde sırasıyla % 16,3 ve % 8,9 iken 1984-1991 döneminde % 21,7 ve % 14,9 oldu.¹¹²

1980'li yıllardaki ihracatta meydana gelen olumlu artışlara rağmen Türk ekonomisi cari işlemler açığı vermiştir. Ekonominin cari işlemler açığı vermesi dış borç stokunu da arttırmıştır. Dış borçlardaki yıllık artışın % 12,3 olduğu yıllar için ihracatın büyüme hızı % 10,5 olmuştur. İhracattaki önemli artışa rağmen, dış kaynak gereksiniminin gerisinde kalmış ve aradaki farkın büyük bölümü dış borçlarla kapatılmıştır.¹¹³

3.3.2.3. Vergi Sistemi

Özal vergi konusunda yeni açılımlar yapmaya çalışırken verginin basit, açık, kolay anlaşılabilir ve herkesin ödeme gücüne uygun seviyelerde olması gerektiği üzerinde durmuştur. Özal vergilendirme konusunda iki noktaya dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi verginin harcamalar üzerinden alınması gerektiği, ikincisi ise verginin düz oranlı ve düşük seviyeli olarak belirlenmesi gerekliliğidir.¹¹⁴

Özal dönemi vergi konusunda yaşanan önemli gelişmelerden biri de Katma Değer Vergisi'nin (KDV) kabulüdür. Bu uygulama ile vergi yükü tüketicilerin üzerine kaymıştır. KDV'nin kabulü ile Türkiye vergi sistemi, giderek artan ölçülerde gelir vergisine bordro kesintisiyle katılan ücretlilerin ve tüketicilerin katkılarına dayanır bir hal almıştır. Bu

¹¹¹Gök, a.g.e., s.98.

¹¹²Şahin, a.g.e., s.193.

¹¹³Boratav., a.g.e., s.163.

¹¹⁴SAYBAŞILI Kemali, İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992, s.182.

yaklaşım vergi hâsılatının milli gelir içindeki payını düşürmüş, sermaye sınıfları lehine verilen vergi ödümleri sonraki yılların mali krizinin oluşumuna katkı yapmıştır.

Tablo 3.3 1981-1990 Arası Gelir-Gider

YILLAR	1981	1984	1988	1989	1990
Vergi ve Benzeri Kamu Gelirleri (%)	16,4	13,5	15,5	15,9	17,1
Toplam Kamu Harcamaları (%)	22,2	20,1	23,5	23,4	25,7

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (E.T.:05/04/2010)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere 1981'den sonra KDV'nin kabulü ve vergi sistemindeki düzenlemelerin etkisiyle kısmen %15,5 oranında küçük bir artış meydana gelmiştir. Gelir vergisi hâsılatında vergi tarifelerinin artan oranlı olması nedeniyle 1989 yılından itibaren ücret ve maaşlardaki yükselme vergi hâsılatını artırmıştır. Vergi gelirlerindeki bu ılımlı artışların karşısında toplam kamu harcamalarındaki artış sürmüştür. 1981 yılında ortalama %22,2 oranında, 1984'de %20,1 oranında, 1988'de %23,5 oranında, 1989'da %23,4 oranında ve 1990'da %25,7 oranında gerçekleşmiştir. Vergi ve benzeri gelirlerdeki artış kamu harcamalarını karşılayamadığından kamu kesiminin borçlanma gereği artmıştır.

3.3.2.4. Özelleştirme

Özal hükümeti eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, alt yapı hizmetleri de dâhil olmak üzere tüm alanlarda şartların el verdiği ölçüde özelleştirmeye gidilmesi, devletin olabildiğince ekonomik alandan uzaklaştırılması gerektiğini savunuyordu.

Türkiye'de özelleştirme konusunda ilk olarak ele alınması gereken nokta Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olmuştur. Bu dönemde KİT'ler ekonomik gelişmenin önündeki engel olarak görüldüğünden, KİT'lerin ekonomik ihtiyaçlara uygun olarak verimlilik ve karlılık ilkeleri doğrultusunda ve serbest piyasa ekonomisine uygun olarak çalışmalarını için 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlemeler yapılmıştır. KİT'lerin bütçeden

destek verilerek ayakta kalması yerine, piyasadan kaynak temin edilerek ayakta kalması önerilmiş, KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmet fiyatlarının piyasa kuralları içerisinde oluşmasına imkân verilmiştir.¹¹⁵

KİT'ler 1984 tarihinde yürürlüğe giren 2983¹¹⁶ ve 1986 tarihinde yürürlüğe konulan 3291¹¹⁷ Sayılı Kanunun 132. maddesi gereği, ihtiyaçları halinde hukuki olarak özelleştirmeleri gündeme getirilmiştir. 3291 Sayılı Yasayla getirilen özelleştirme yöntemleri şunlardır:

- Kiralama yöntemi,
- Hisse senetlerinin satışı yöntemi,
- İşletme hakkı devri yöntemi,
- Devir ve tavsiye yöntemi,
- Doğrudan satış yöntemidir.¹¹⁸

KİT'lerin özelleştirmelerindeki temel amaçlar şöyledir¹¹⁹:

- Pazar güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine olanak verilmesi,
- Malların ve hizmetlerin kalite, miktar ve çeşitliliğinin artırılması,
- Halka açık şirketlerin teşvik edilmesi,
- Sermaye piyasalarının geliştirilmesinin hızlandırılması,
- Hazinesin KİT'lere sağladığı mali desteğin asgariye indirilmesi,
- KİT'ler tarafından uygulanan tekelci fiyatlandırma ve dolaylı vergilendirmenin azaltılması,
- Çalışanlara hisse senedi vermek suretiyle iş verimliliğinin artırılması,
- Kamu ve özel sektör kuruluşları arasındaki dengenin değiştirilmesi,
- Yabancı yatırımlarla uluslararası ekonomik ve politik bağların kuvvetlendirilmesi,
- Mevcut sermaye yatırımlarındaki iç karlılığın artırılmasıdır.

ANAP iktidarı, özelleştirmeyi program olarak benimsemiştir. Bununla ilgili olarak Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurularak özelleştirme ile ilgili görevlendirilmiştir.

¹¹⁵ Eştürk, a.g.e., s.76.

¹¹⁶ 29.02.1984 tarih ve 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki Kanunu ve Yatırımların Hızlandırılması Hakkındaki Kanun, özelleştirmeye yönelik hükümleri içermektedir.

¹¹⁷ Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesine, 03.06.1986 tarih ve 3291 sayılı Özelleştirme Yasası'nda yer almıştır. 3291 sayılı yasa gereği, Bankalar Kanunu, Merkez Bankası Kanunu ve Sermaye Piyasası Kanunlarında değişiklikler yapılmıştır.

¹¹⁸ Gök, a.g.e.,s.101.

¹¹⁹ KİLÇİ Metin, Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994) <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/> (E.T.:05.04.2010).

Bu dönemde özelleştirmeye başlansa da istenilen oranda özelleştirme yapılamamıştır. Devlet müdahalesi, sübvansiyonlar, korumacılık devam etmiştir.¹²⁰

Kesintisiz sekiz yıl boyunca uygulanan Özal Modeli hakkında aşağıdaki tabloda yer alan göstergelerle değerlendirme yapmak mümkündür.

Tablo 3.4 1983-1991 Özal Dönemi Verileri

	1983	1991
Büyüme Hızı (%)	3,3	0,3
Enflasyon(%)	30,5	55,3
İhracat (milyar \$)	5,7	13,5
İhracatın Karşılama Oranı (%)	66,4	65
Dış Ticaret Açığı (Milyar\$)	-3,5	-7,3
Dış Borç (milyar\$)	17	50
1 Dolar Karşılığı (TL)	300	5.049
Cumhuriyet Altını(TL)	26.500	392.000
İç Borç-Hazine (Trilyon)	3,2	97,6

Kaynak: Tokgöz, a.g.e., s.240

Körfez Krizi'nin yarattığı belirsizlik ortamına rağmen 1991 büyüme hızının % 5,9, enflasyon oranının% 45 düzeyince gerçekleşeceği öngörülmüştü. Gerçekleşme tam bir sapma göstererek tabloda da görüldüğü üzere GSMH'nin büyüme hızı % 0,3 ve enflasyon oranı % 55,3 düzeyinde gerçekleşti.

Sekiz yıl boyunca devleti ve ekonomiyi yeniden yapılandırıldığını ileri süren ANAP hükümetleri, enflasyonu mutlaka aşağıya çekeceğiz diyerek halkın desteğini aldıkları halde tam tersi olmuştur. Büyümenin de sifıra yakın bir düzeyde kalması ekonomiyi, istikrar içinde büyüme yerine, stagflasyona götürmüştü.

1980 Darbesi ile askerler ülke yönetimine el koymuşlar ve üç yıllık iktidar sürecinin ardından yönetimi sivillere devretmişlerdir. 1980 sonrası kurulan ve ilk seçimlerde iktidara gelen Özal liderliğindeki Anavatan Partisi seçim öncesi savunduğu değişim, farklı siyaset ve yönetim anlayışını seçim sonrasında da devam ettirmiş; muhafazakar, milliyetçi, sosyal adaletçi, serbest piyasa yanlısı bir kimlik etrafında siyaset yapmıştır.

¹²⁰ Eştürk, a.g.e., s.77.

Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye liberal ekonomi dönemine girmiş, ekonomi dış rekabete açılmıştır. Dışa açılma faiz, döviz ve sermaye serbestisi ile gerçekleştirilmiş. Serbest piyasa atılımı başlatılmıştır. Ancak liberal ekonomiye geçişle birlikte önemli girişimlerde bulunulduğu halde liberalizmin siyasi yönüyle ilgili önemli adımlar atılamamıştır. ANAP'ın liberalizme dönük adımları, demokratik, özgür toplum yaratma amacıyla olmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DOĞRU YOL PARTİSİ

4.1. Doğru Yol Partisinin Kuruluşu

Doğru Yol Partisi (DYP) Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi'nin (AP) devamı olarak, bu partilerin misyonunu sürdürmek üzere kurulan bir siyasal partidir.

DYP, 1983 yılında kurulduğunda Genel Başkanlığında Ahmet Nusret Tuna vardı ve ancak 1 ay kadar partiye başkanlık etti. Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesi üzerine Yıldırım Avcı başkanlığa geldi ve 14 Mayıs 1985'teki olağan kurultayda Hüsamettin Cindoruk'a başkanlık görevini bıraktı. Hüsamettin Cindoruk ise 1987 yılında siyasi yasakların kalkması üzerine Süleyman Demirel'in genel başkanlığa geçmesi amacıyla istifa etmiştir. Bununla beraber Süleyman Demirel genel başkanlığa seçilmiş ve 6 yıl boyunca (1987-1993) genel başkanlıkta kalmıştır. Demirel'in, Turgut Özal'ın vefatından sonra 16 Mayıs 1993'te TBMM'de Cumhurbaşkanlığı'na getirilmesi üzerine Mehmet Gölhan tarafından vekâleten yürütülen genel başkanlığa 13 Haziran 1993 tarihinde Prof. Dr. Tansu Çiller getirildi.¹²¹

Bundan sonra DYP, Tansu Çiller'in başbakanlığında bulunduğu aralıksız üç hükümeti görmüştür. Ancak 24 Aralık 1995'te yapılan seçimler sonucu % 19,18 ile parlamentoda sahip olduğu koltuk bakımından 2. parti oy bakımından ise 3. parti olan DYP 6 Mart 1996'da ANAP ile koalisyonla katılmış fakat bu hükümet kısa ömürlü olmuştur. Refah Partisi'nin (RP) verdiği gensoru önergesiyle 28 Haziran 1996'da düşürülmüş, yerine DYP ile RP'nin kurduğu REFAHYOL hükümeti başa gelmiştir. Bu dönemde görülen en önemli olay 28 Şubat Kararları'dır. Bu kararlar Milli Güvenlik Kurulu'nun 9 saatlik toplantısında verilmiş ve bu 28 Şubat Kararlarının ardından hükümet istifasını vermiş bir diğer deyişle Postmodern Darbe olmuştur. Postmodern darbe denmesinin sebebi ordu tamamıyla devlet işlerine el koymamış fakat bir bildirgeyle hükümeti istifaya zorlamıştır.¹²²

¹²¹ KILCI, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/> (E.T.:05.04.2010).

¹²² http://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fru_Yol_Partisi (E.T.:10.04.2010).

Postmodern Darbe sonrası Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti, Demokratik Türkiye Partisi koalisyonu (ANASOL-D) kurulmuştur ve DYP muhalefete geçmiştir. 18 Nisan 1999 yılında yapılan seçimlerde % 12 oy ile 5.parti olarak meclise giren DYP, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde % 10'luk seçim barajını % 9,54 oy ile geçememiştir. Tansu Çiller bundan sonraki parti kurultaylarında genel başkanlığa aday olmayacağını açıkladı ve yerini üst üste iki dönem (DYP'den ayrıldıktan sonra) Elazığ Bağımsız milletvekili seçilen Mehmet Ağar Genel Başkanlığa seçilmiş oldu. 5 Mayıs 2007 günü DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar ve Anavatan Genel Başkanı Erkan Mumcu iki partinin Demokrat Parti adı ile bütünleşmesi konusunda protokol imzaladılar. 27 Mayıs 2007 günkü kongrede partinin adı Demokrat Parti olarak değiştirilerek DYP kapatıldı. Bir gün sonra eski partililer tarafından Çetin Özaçıkgoz'un Kurucu Başkanlığında Doğru Yol Partisi (2007) tekrar kuruldu.¹²³

4.2. Doğru Yol Partisinin Ekonomi Politikaları

4.2.1. Doğru Yol Partisi- Sosyal Demokrat Halkçı Parti Koalisyon Hükümeti (20 Kasım 1991- 25 Haziran 1993)

ANAP çoğunluğuna dayanan Mesut Yılmaz Hükümeti'nin 20 Ekim 1991'de erken genel seçime gitmesi sonucunda Türk siyasal yaşamında önemli dalgalanmalar yaşandı. 1983'ten beri tek başına iktidar olan ANAP iktidardan muhalefete düştü. Cumhurbaşkanı Özal seçimden birinci parti olarak çıkan DYP başkanı Süleyman Demirel'e hükümeti kurma görevi verdi. Süleyman Demirel Mecliste üçüncü parti durumunda olan Erdal İnönü'nün partisi Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile koalisyon hükümeti kurdu. Koalisyon hükümeti elverişli olmayan koşullarda göreve başladı. Türk halkı enflasyon, işsizlik, terörle mücadelede başarılı olamayan ANAP hükümetinden desteğini çekmişti.

İki partinin anlaştığı Hükümet Protokolünde öngörülen ekonomik politikalar şunlardır¹²⁴:

- Halkı enflasyon ve geçim sıkıntısından kurtarmak,
- Denk Bütçe Kuralı'nın Hükümetin temel hedefi olması ve bunun kalkınma için vazgeçilmez şartı sayılması,
- Dışa açık pazar ekonomisini uygulamak

¹²³ http://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fru_Yol_Partisi (E.T.:10.04.2010).

¹²⁴ Tokgöz, a.g.e., s.236-237.

-Refahı tabana yaymak, gelir dağılımındaki çarpıklıkları eritmektir

Demirel Hükümeti 1992 yılını "onarım yılı" olarak ele almıştır. Bir yandan demokratikleşmeye hız verirken diğer yandan ekonominin bozulan dengelerini yeniden kurma çabalarına girilmiştir. Koalisyon hükümetinin 1992 yılı ekonomik hedefleri şunlardı:

- Büyüme hızı % 5,5 ve enflasyon % 52 seviyesinde gerçekleşecek,
- 1992 yılı sonu kamu kesimi borçlanma gereği % 12,6'dan % 8,8'e inecek,
- Toplam sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı % 22,6 olacak, bu yatırımların içinde kamu kesimi yatırımlarını payı % 44,5 seviyesinde kalacak,
- İhracat % 12 oranında artarak 15,8 milyar Dolara, ithalat ise % 11 oranında artarak 23,3 milyar dolara ulaşacaktır.

Tablo 4.1 Yıllar bazında Ekonomik Durum (Milyar Dolar)

1992	1993	
Enflasyon (Toplam %)	61,4	60,3
Büyüme Hızı (%)	6,4	8,1
Dış Ticaret Açığı	-8,2	-14,1
Cari İşlemler Açığı	-0,9	-6,4
Dış Borç Toplamı	55,6	67,4

Kaynak: Tokgöz, a.g.e., s.267

Seçmen kitlesinin neredeyse % 50'sinin desteğini alan Koalisyon Hükümeti 1992 yılı sonunda ekonomik alanda öngörülen yukarıda belirtilen hedefleri başaramadı. Enflasyonu ve işsizliği aşağı çekmekte başarısız oldu. 1992 yılı sonu temel verileri yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere şu şekildeydi: Büyüme hızı % 6,4, enflasyon % 61,4, ihracat 14,9 milyar dolar, ithalat 22,9 milyar dolar, dış ticaret açığı 8,2 milyar ve cari işlemler açığı ise 0,9 milyar

dolar.¹²⁵ Bu da gösteriyor ki kararsız tutumlarıyla Demirel Hükümeti ekonomik konularda halka taahhüt ettiklerini gerçekleştiremedi. Ülkede vergilendirilemeyen gelir sahipleri, vergi kaçırınlar, her türlü haksız kazanç elde edenlerin refahı hızla yükseldi.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'te ölümü sonrası, 16 Mayıs 1993'te Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ile hükümet istifa etti.

4.2.2. Tansu Çiller Hükümeti

Süleyman Demirel'in Türkiye Cumhuriyeti'nin dokuzuncu cumhurbaşkanı seçilerek başbakanlık görevini bırakmasından sonra DYP genel başkanlığına aday olan Tansu Çiller, 13 Haziran 1993 tarihli DYP olağanüstü genel kurulunda en yüksek oyu alarak genel başkan seçilmiş ve Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olmuştur. 25 Haziran 1993- 6 Mart 1996 tarihleri arasında 50, 51 ve 52'nci Cumhuriyet hükümetlerinde başbakanlık yapmıştır.

Başbakanlığı döneminde PKK'ya karşı verilen düşük yoğunluklu savaş nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernleşmesi çalışmalarına katkı vermiş ve PKK'nın ABD yönetimi tarafından terörist örgütler listesine alınmasını sağlamıştır. Ayrıca Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği antlaşmasını imzalayarak Türkiye'nin ileriki yıllarda otomotiv sanayi ürünleri ile ihracatını katlamasını sağlamıştır. 5 Nisan 1994 tarihinde % 104'lük oranla cumhuriyet tarihinin üçüncü en büyük devalüasyonunu gerçekleştirmiştir.

4.2.2.1. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları

Ülkemizde, 1989 yılından başlayarak uluslar arası sermaye hareketlerinin serbestleştirilip TL'nin tam konvertibilitesinin sağlandığı bir ortamda, kamu açıklarının artışı iç borçlanmayı ve iç borçlanma faiz oranlarındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Bu durum, yurt dışından kısa süreli spekülatif sermayenin ülkeye girişini hızlandırmıştır. Türkiye, uzunca bir dönem sıcak para olarak da nitelendirilen yüksek faiz-aşırı değerli kur ortamından faydalanan bu kısa vadeli sermaye girişine güvenmiştir. İzlenen bu finansman yönteminin, bir yandan TL'ye yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazandırdığı, diğer yandan kısa

¹²⁵ Tokgöz, a.g.e.,s.244

vadeli ve yüksek faizli dış borçlanmayı beraberinde getirdiği gerçeği gözlerden uzak tutulmuştur.¹²⁶

1993 yılına gelindiğinde TL'nin yabancı paralar karşısında aşırı değerli olması sonucu, ihracatın karlılığı düşmüş, ithalat nisbi olarak ucuzlamıştır. Bu durum 1993 yılında dış ticaretin 14 milyar doların üzerinde açık vermesiyle sonuçlanmıştır.¹²⁷

1990-1993 döneminde fiyat artışları ortalama % 60 seviyesinde seyretmiştir. Özellikle kamu kesimi açıklarının varlığı, enflasyonu kontrol altına almada büyük bir engel teşkil etmiştir. Enflasyonun giderek yerleşmesi, belirsizliği arttırarak kaynak kullanımındaki etkinliği azaltmıştır. Nitekim 5 Nisan İstikrar Kararlarının alınmasını gerektiren ekonomik kriz de, TL'ye olan güvensizliğin yol açtığı bir parasal krizle ekonominin finans kesiminde başlayıp, oradan asıl kaynaklandığı reel kesime sıçramıştır.¹²⁸

Bütün bu sebeplerle, 1994 bunalımı ekonominin tüm sektörlerinin tıkandığı bir bunalım olarak tanımlanabilir. Geçmişten gelen bu dengesizlikler, 1980 yılında durdurulmaya çalışılmakla birlikte, gerçekte önlenemeyen dengesizliklerdir.

Başbakan Tansu Çiller 4 Nisan akşamüstü tüm TV kanallarında Ulusa Sesleniş konuşmasında "ekonomik kurtuluş savaşı" ilan etti ve her kesimden destek istedi. 5 Nisan günü Başbakan basın toplantısıyla Olağanüstü İstikrar Tedbirlerini açıkladı.

4.2.2.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Amaçları

5 Nisan tarihinde uygulamaya konulan ekonomik önlemler paketinin kısa vadede temel amacı:¹²⁹

- Mali piyasalarda istikrarı sağlamak,
- Fiyat istikrarını sağlamak,
- Ödemeler bilançosu açıklarını daraltmak,
- Türk Lirasına istikrar kazandırmak,

¹²⁶ Şahin, a.g.e.,s.205

¹²⁷ KAZGAN Gülten, *Tanzimatan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2002, s.198.

¹²⁸ KURAN İhsan, *Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları (1980-2005)*, Şanlıurfa 2006, s.40.

¹²⁹ Şahin, a.g.e., s.215-222.

- İhracat artısını hızlandırmak,
- KİT'lerin özelleştirilmesi.

Uygulamaya konulan programın orta vadeli hedefi ise kamu kesiminin ekonomideki rolünü yeniden tanımlayarak, rekabete açık, dış talebe dayalı ve sürdürülebilir bir büyüme ortamını hazırlamaktır. Programın nihai amacı ise; kamu ve özel kesimin toplumun yenilenme ve uyum gücünü arttıracak şekilde yeniden yapılanmasını sağlamaktır. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir temele dayanması için ekonomide yapısal değişikliklerin sağlanması gerekmektedir.¹³⁰

4.2.2.3. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Uygulama Sonuçları

Ekonomideki istikrarı sürekli kılmamanın, ancak yapısal dengesizlikleri ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı yaklaşımı ile hazırlanan 5 Nisan Kararları, kısa ve orta vadeli hedeflerden oluşuyordu. Uygulamaya konulan programın kısa vadede amacı, hızlı bir artış sürecine giren kamu açıklarını azaltmak, Türk Lirasına istikrar kazandırmak ve ihracat artısını hızlandırmak şeklindeki makro dengelerin yeniden kurulmasını sağlamaktı. Orta ve uzun vadeli önlemler ise 5 Nisan Kararları'nın yapısal uyum programı ayağını oluşturuyor ve ekonomiyi yeniden sürdürülebilir bir büyüme yoluna sokmayı amaçlıyordu.

İstikrar Programı'nın başarısının temelini kamu kesimi açığının azaltılması oluşturuyordu. Başlangıçtaki yüksek devalüasyonu izleyen aylarda döviz kurunun kontrollü artışı ve parasal genişlemenin sınırlandırılması enflasyonu kontrol altına alırken, mali disiplin ve daraltıcı parasal politikaların sonucu olarak dış açıkta gözle görülür bir düzelme gerçekleşti. 1993 yılında % 11.7 olan kamu kesimi borçlanma gereği 1994 yılında GSMH'nin % 8.2'sine gerilemiştir. 1993 yılında 6.4 milyar dolar açık veren cari işlemler dengesi 1994 yılında 2.6 milyar dolar fazla vermiştir.¹³¹

5 Nisan Kararları belirli yapısal önlemlerle desteklenmemesi nedeniyle kalıcı sonuçlar vermekten uzak kalmıştır. Mali piyasalarda, 1994'ün yaz aylarında yaşanan istikrarın kalıcı olarak değerlendirilmesi ve cari işlemler dengesinin açıktan fazlaya dönüşmesinin nedeni olarak reel kesimdeki daralmanın göz ardı edilmesi, programın ilk uygulama aşamasında

¹³⁰ Kuran, a.g.e., s.42.

¹³¹ Kuran, a.g.e., s.45.

iyimser bir hava yaratmıştır. Ancak, ekonomide görülen daralmaya karşılık, kamu finansmanında yapısal olarak iyileşme sağlanamamış olması ve cari işlemler dengesinde temelde ithalattaki daralmaya bağlı olarak gözlenen iyileşme, ekonomideki istikrarın artık sağlanmaya başlandığı yolundaki düşünceyi yok etmiştir.¹³²

Öngörülen hedefler doğrultusunda, tasarrufların dövizden tekrar TL mevduatına dönüşünü amaçlayan hükümet, 1994 yılının ilk çeyreğinde, 3 bankanın ve birkaç aracı kurumun batısından kaynaklanan güven bunalımını mevduata devlet güvencesi vererek aşmayı başarmıştır. Nitekim, 3 aylık hazine bonolarına verilen % 50 net faiz, tasarrufların dolardan çözümlenerek tekrar bankalara dönüşünü sağlamış ve dolardaki tırmanışı frenlemiştir. Bu kadar yüksek %46 seviyelere çıkan faiz oranı, ekonominin giderek soğumasına ve yatırımların daralarak, öz kaynağı zayıf firmaların iflasına yol açmıştır. Faizlerin sürekli yüksek tutulması, dolarlaşmayı frenlemiş, tasarruflarda TL'ye dönüş başlamıştı. Enflasyondaki düşme eğilimi, faizlere de yansımış, dolayısıyla hazine'nin borçlanma maliyeti düşmüştür.

Ancak, Eylül sonlarına kadar alınan bu olumlu sonuçlara karşılık varılmayan hedefler de vardır: Hükümet, özelleştirme ve iyileşme şansı olmadığı için kapatmayı düşündüğü kuruluşları, çalışanların ve halkın tepkisinden çekindiği için kapatamamıştır. 1994 yılı için öngörülen özelleştirme programı hiç gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle 103 trilyonluk yıl sonu bütçe açığı hedefi 130 trilyon liraya yükseltilmiştir.¹³³

Öte yandan, devalüasyon, gerileyen ücretler ve iç pazardaki daralmanın da etkisiyle yeniden hareketlenen ihracat, bazı mallarda iç fiyatların yükselmesine yol açmıştır. Bunlara ek olarak, tarım ürünlerine dünya fiyatlarının üzerinde fiyat verme politikası, bir yandan üreticinin eline harcamaya hazır bir gelir vermiş, diğer yandan da bu tarımsal girdileri kullanan sanayiye maliyet artışı getirmiştir. Bu artışın fiyatlara yansıtılması ise, maliyet enflasyonuna yol açmıştır. Hammadde ve girdiyi ithal yoluyla sağlayan sanayinin, yüksek devalüasyonla beraber maliyetlerinin yükselmesi ve bu artışın fiyatlara yansıtılması, 1994 yılında enflasyonun yüksek çıkmasına neden olmuştur.¹³⁴

¹³² Şahin, a.g.e.,s.224.

¹³³ Şahin, a.g.e., s.225-226.

¹³⁴ Kuran, a.g.e.,s.46.

1994 yılı, yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında alınan ekonomik tedbirler neticesinde, % 150'ye ulasan enflasyon hızı ve -% 6'luk bütüme hızıyla Cumhuriyet tarihindeki en kötü yıllardan biri olmuştur.¹³⁵

Özetle, 5 Nisan 1994 İstikrar Programının orta ve uzun vadeli tedbirleri uygulanamamış, yapısal reformlar gerçekleşmemiştir. Program uygulamasını takip eden yıllarda yıllık enflasyon oranı % 70-% 80'lerde seyretmiştir. Kamu kesimi gelir-gider dengesizliği derinleşmiştir. Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi sağlanamamıştır. Özelleştirmede tatmin edici bir mesafe alınamamıştır.

4.2.3. REFAHYOL Hükümeti (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997)

Refah Partisi Genel Başkanı ve Konya Milletvekili Necmettin Erbakan'ın 28 Haziran 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından görevlendirilerek kurduğu hükümettir. Hükümet, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin (RefahYol) koalisyonudur.

4.2.3.1. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Plan geçiş yılı olarak kabul edilen 1995 yılının ilk yarısı DYP-CHP Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlandı. Aynı zamanda ülke ekonomisi için önemli olan Gümrük Birliği Anlaşması da aynı yıl yürürlüğe girdi.

Ancak yapılan erken genel seçim kararı ile DYP-CHP koalisyonu parlamentoda çoğunluğu kaybetmiştir. Ülke 1996 yılına yeni koalisyon hükümetleri arayışı içine girmiştir.

28 Haziran 1996'da RP ile DYP Koalisyon Hükümeti Necmettin Erbakan'ın başkanlığında kuruldu. Tansu Çiller hükümette Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldı.

Yedinci Plan'ın ikinci yılı uygulama programını Refahyol Hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koydu. Planın temel amaç ve ilkeleri şunlardır¹³⁶:

¹³⁵ Kuran, a.g.e., s.46.

¹³⁶ <http://ekulup.marmara.edu.tr/makaleler-bilimsel-Tezler-akademik-yazilar-fl45/5-yillik-kalkinma-planlari-12482.html> (E.T.:17.04.2010).

- AT ile gümrük birliğine girmenin gerektirdiği yeni yapılanmayı sağlamak,
- Yerli ve yabancı yatırımları hızla artırmak,
- Eğitim-öğretim, bilim, teknoloji altyapısını geliştirme ve sanayileşmeye yeni bir ivme kazandırmak,
- Kurumsal yapıyı yeniden düzenlemek,
- Kamu finansmanını iyileştirme, mali sistemi rasyonelleştirme ekonomide rekabet ortamını geliştirmek,
- Devletin sosyal görevlerini yeniden tanımlamak, ekonomik ve sosyal dengeleri gözeterek bölüşümü iyileştirmek, emek piyasasının, etkinliğini artırma ve yerel yönetimleri güçlendirmek,
- Özelleştirme yoluyla devletin üretim alanından çekilmesini hızlandırmak ve devletin piyasaya müdahalelerini sınırlamak,
- Makroekonomik ve yapısal uyum politikalarıyla istikrarlı sürdürülebilir büyüme ortamı yaratmaktır.

Yedinci Plan'ın makro hedefleri şu şekildeydi; GSMH'ın büyüme hızının % 5,5-7,1 aralığında olmalıydı. Fakat Türkiye bu hedefin üstüne çıkarak % 7,1'lik büyüme hızı gerçekleştirdi. % 65,5 olan enflasyon % 84,9 oldu. Toplam harcamaların dizginlenememesi, ekonominin soğutulmaması, yüksek enflasyon ve yüksek büyüme hızını besliyordu. Toplam dış borçların GSMH'ya oranı % 4'e inerken, iç borçların GSMH'ya oranı % 21'e yükseldi. Toplam dış borçlar içinde kamu payı azalma eğilimi gösterirken özel bankaların, şirketlerin payı artma eğilimi gösterdi. Toplam iç borçlar 1996 yılında % 158 oranında artarak 4.804 trilyona yükselmiştir.¹³⁷

RP-DYP koalisyonu ile ülkede ilk kez siyasal bir İslamcı başbakan İktidara gelmiş oluyordu. Fakat hükümet ekonomik durgunluğu aşmakta başarısız kalırken, RP de laik rejimi sorgulamaya, İslamı cemaatlerin etkinliğini arttırmaya yönelik girişimler başlıyordu.¹³⁸ Ayrıca RP'nin geleneksel dış politikaya aykırı bir biçimde İran, Libya ve diğer İslam ülkeleriyle yakınlaşma çabasına girmesi tepki görmesine sebep oluyordu. Koalisyon kurulmasının ardından ekonominin Başbakanlık Konutunda verilen iftar yemeği, Susurluk krizi yaşanan siyasi gelişmeler 28 Şubat sürecini tetiklemiş ve hızlandırmıştır. RP'nin bu girişimlerine ordudan ve yargıdan reaksiyonların gelmesi gecikmedi. 28 Şubat 1997 toplantı

¹³⁷ Tokgöz, a.g.e., s.280-281.

¹³⁸ ATAAY Faruk - ATAAY Ceren, Küreselleşme, Kriz ve Neoliberal Dönüşüm, İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.308.

sonrası MGK kararları hükümete bildirildi. Kararda, laiklik için yasaların uygulanması istendi, tarikatlara bağlı okullar denetlenmeli ve Milli Eğitim Bakanlığına devredilmeli, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmeli, Kuran kursları denetlenmeli, Tevhidi Tedrisat uygulanmalı, tarikatlar kapatılmalı, irtica nedeniyle ordudan atılanları savunan ve orduyu din düşmanıymış gibi gösteren medya kontrol altına alınmalı, kıyafet kanununa riayet edilmeli, kurban derileri derneklere verilmemeli, Atatürk aleyhindeki eylemler cezalandırılmalı, deniliyordu.¹³⁹

13 Mart'ta Başbakan Necmettin Erbakan, MGK kararlarını imzalamak zorunda kalmıştır. 18 Haziran'da Necmettin Erbakan başbakanlıktan istifa etti. İstifasının nedeninin başbakanlığı Tansu Çiller'e devretmek olduğunu belirtti.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümet kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi. 30 Haziran 1999'da Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit ve Hüsamettin Cindoruk'la birlikte ANASOL-D hükümetini kurdu ve DYP muhalefete geçmiştir. ANASOL-D hükümetinin en önemli özelliği neoliberal reformlara yeni hız kazandırmasıdır. Hükümet, Aralık 1999'da yapılan 3 yıl süreli stand-by düzenlenmesi ile ekonomiyi IMF denetimine sokmuştur. 2000 yılında uygulamaya konan stand-by düzenlenmesinin üzerinden 1 yıl geçmeden Kasım 2000 tarihinde finansal kriz, yaklaşık 3 ay sonra da Şubat 2001'de de büyük finansal kriz patlak vermiştir.

Ekonomik Kriz önemli sorunlara yol açmıştı. Ekonomide daralma yaşanırken, iflas, işsizlik dalgası büyümeye başladı. Krizden sadece emekçi kesim etkilenmedi, küçük-orta sermaye ve burjuvazi de krizden büyük yaralar aldı. 2002 yılında yapılan erken seçime böyle bir kargaşa ortamında girildi ve sandıktan AKP en yüksek oyu alarak iktidar olmayı başardı.

¹³⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/28_%C5%9Eubat_S%C3%BCreci (E.T.:20.04.2010).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

5.1. Adalet ve Kalkınma Partisinin Kuruluşu

2002 genel seçimlerinde birinci parti olarak çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2001 yılında mevcut genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kurucu başkanlığında kurulmuştur. 28 Şubat sürecinde kapatılan Refah Partisi(RF) yerini alan Fazilet Partisi'nin de 2001 yılında kapatılması karşısında, MNP (Milli Nizam Partisi)-MSP (Milli Selamet Partisi)-RP (Refah Partisi)-FP (Fazilet Partisi) geleneğinin sürücüleri Saadet Partisi'ni kurarken parti içinde Yenilikçiler ismiyle ortaya çıkan grup ayrılarak AKP'yı kurmuştur. Bu bağlamda AKP bünyesinde, Millî Selamet Partisi-Refah Partisi-Fazilet Partisi (Millî görüş), Anavatan Partisi (Turgut Özal'a yakın isimler) ve Adalet Partisi-Doğru Yol Partisi (merkez sağ) kökenli isimleri barındırmaktadır.

AKP kuruluşundan itibaren İslam ekonomisi, faiz karşıtlığı, adil düzen, ağır sanayi hamlesi gibi eski anlayışlardan arınarak, büyük sermayenin ve ABD'nin onayını kazanmaya çalışmış, serbest piyasa modeliyle ve uluslar arası finans kuruluşlarıyla uyumlu bir çizgiye gelmiştir.¹⁴⁰ AKP'nin en önemli özelliği serbest piyasa modelini sorgusuz benimsemesidir.

2002 Kasım erken genel seçimlerine çok farklı bir dayatma sonucu gitmek zorunda kalan Üçlü Koalisyon Hükümeti (Ecevit-Bahçeli-Yılmaz) ülkeyi ekonomik krize, artan yoksulluğa ve bağımlılığa mahkum eden 2000/2001-2002 dönemi Stand-by politikalarına karşı halkın yaygın tepkisinden kaynaklanan kararlılığı sonucu seçimde ağır bir yenilgi almış, AKP tek başına iktidara gelmiştir

AKP 2000-2001 krizinden yoksullaşarak çıkan ve merkez sağ ve merkez soldan umudunu keserek alternatif arayan emekçi sınıfların alternatifi olmuştur. 1991-2002 döneminde ekonomik durgunluk ve siyasal istikrarsızlık sorununun aşamadığı, siyasal yelpazenin belli başlı tüm partilerinin yıprandığı bir dönemde, toplumda değişim özlemlerinin ağır basması ve bu beklentilere yanıt verecek siyasal örgütlenmenin olmaması, AKP'nin seçim başarısının altında yatan etmenlerdir.

¹⁴⁰ Ataay(b), a.g.e., s.313.

AKP 15 aylık bir parti olarak 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde en yüksek oy oranını alan parti olarak, Abdullah Gül başkanlığında 58. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurdu. Aldığı siyaset yasağı nedeniyle kabine ve TBMM'de yer alamayan genel başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın bu yasağı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de desteklediği bir anayasa değişikliği ile aşıldı. Erdoğan, 8 Mart 2003 tarihinde Siirt'te yapılan yenileme seçimlerinde milletvekili seçilerek meclis'e girdi. Bunun üzerine Abdullah Gül başkanlığındaki 58. Hükümetin 11 Mart 2003 tarihindeki istifasının ardından Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'den hükümeti kurma görevini alan Recep Tayyip Erdoğan, 15 Mart 2003 tarihinde 59. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurdu. 2007 genel seçimlerinde % 46.58'lik bir oy oranı ile Türkiye tarihinde hükümette bulunan bir parti olarak girmiş olduğu seçimlerde oy oranını arttıran bir parti oldu. Türkiye'nin 81 vilayetinin 80'nin de Tunceli hariç milletvekili çıkardı.¹⁴¹

5.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Ekonomi Politikaları

5.2.1. AKP İktidarı Öncesi Ekonomik Durum, Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi

Türkiye daha öncedeki yıllarda uygulanan yanlış ekonomi politikaları ve mevzuat mevcut olduğu halde etkin denetime tabi tutulmamış olan bankaların zayıf durumu sonucunda Ecevit'in başbakan olduğu üçlü koalisyon hükümeti döneminde önce 2000'de, sonra da 2001'de ciddi bir enflasyon sorunu ve dış ödemeler krizi ile karşılaşmıştır.

2000 Yılına IMF Stand - By'ı desteğinde yeni bir ekonomik programla girildi. Bu programın 3 temel ayağı vardı:

- Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması,
- Önceden belirlenmiş sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi,
- Yapısal reformların yapılması, özelleştirmenin hızlandırılması.¹⁴²

Bu programın temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanmasıydı.

¹⁴¹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_ve_Kalk%C4%B1nma_Partisi (E.T.:20.04.2010).

¹⁴² <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899> (E.T.:23.04.2010).

Programın bütçe dayanağında vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi, Hazine'nin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerinin düşürülmesi temel yaklaşımdı.

2000 yılı sonuna doğru bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler birden hız kazanmaya başladı. Bankalar döviz alabilmek için likiditelerini daha fazla arttırmaya yöneldiler. Daha fazla likidite talebi ise doğal olarak faizlerin çok daha hızlı olarak yukarı hareketlenmesi sonucunu getirdi. Faizlerde başlayan bu hareketlenme yüksek miktarda Hazine kâğıdı taşıyan ve bunları repo işlemlerinde kullanan bankaları hızla sıkıntıya sokmağa başladı. Likidite sıkıntısı çeken ve ellerindeki Hazine kâğıtlarını fonlamak zorunda olan bu bankalar büyük kayıplarla karşılaşmaya başladılar. Bu noktada bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) alınacağına ilişkin söylentilerin yayılması tüm mali piyasalarda korku ve paniğe yol açtı.¹⁴³

Açıklarını indirmek ve hesaplarını kapamak telaşında giren bankalar TL darlığına düşmüş, faiz hadleri daha da artmıştır. Kasım ayında İnterbank piyasasında gecelik faizler Kasım ayında % 80,5'e, en yüksek olarak da % 316'ya fırladı. Bankaların borçları kapatmak için TL'den sora hızlı döviz alımları, Merkez Bankasının rezervlerini 5,5 milyar dolar düşürdü. Bu arada İMKB'den çekilişlerle borsada fiyatlar da gerilemeye girdi.¹⁴⁴

Bu büyük sıkıntıyı aşmak için IMF'den acil yardım istendi fakat zamanında yardım gelmeyince Türk özel sermayeli büyük bankaların beşincisi olan Demirbank likidite darlığı yüzünden sarsıldı ve Bankacılık Kurulu (BDDK) tarafından Fon'a devredildi. Daha sonra IMF'nin desteği ve 7,5 milyar dolar tutarındaki ilk rezerv kolaylığı kısa sürede piyasalara olumlu katkı sağladı.

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Planı Bülent Ecevit'in başında bulunduğu üç partili koalisyon hükümeti tarafından hazırlanmıştır. Plan, enflasyonu AB kriterleri ile uyumlu düzeylere düşürmeyi, sürdürülebilir büyüme ortamı tesis etmeyi ve AB'ye tam üyelik hedefi doğrultusunda ekonominin rekabet ve uyum gücünü arttırmayı amaçlamıştır.¹⁴⁵

¹⁴³ <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899> (E.T.:23.04.2010).

¹⁴⁴ Kazgan, a.g.e.,s.240.

¹⁴⁵ <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf> (E.T.:20.04.2010).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının belirlediği makro hedefler şunlardı:¹⁴⁶

- Yıllık GSYİH % 6,5, GSMH % 6,7 oranında büyüyecek,
- Kişi başına gelir, 2005 yılı sonunda 4300 dolar düzeyine yükselecek,
- GSMH'nın oluşumunda tarım sektörünün payı % 17,2'den % 14'e düşecek, sanayi sektörünün payı ise % 59,5'den % 62,2'ye çıkacak,
- İhracat yılda ortalama % 11 oranında artarak dönem sonunda 46 milyar doları, ithalat ise % 10 oranında genişleyerek dönem sonunda 79 milyar doları aşacak,
- 2005 yılı cari açığı 7,7 milyar dolar düzeyinde kalacak.

Ekonomide bekleyişlerin olumsuzlaştığı bir ortamda, Hazinesin yüklü bir iç borç itfası öncesi 19 Şubat 2001'de beklenmedik siyasal gerginlikler yaşandı. Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında MGK toplantısında yaşananlar ve Başbakan'ın devlet yönetiminde "kriz var" açıklamalarıyla mali piyasalar alt üst oldu, İMKB endeksi % 14,6 oranında düşerken repo faizleri % 760'a yükseldi. Türk Lirasında döviz geçiş ile Merkez Bankası'ndan 7,6 milyar dolar çekildi. Kamu bankalarının likidite ihtiyaçlarının karşılanamaması, ödemeler sistemini kilitleyecek boyutlara ulaşmıştı. Banka sisteminde büyük çöküşü önlemek için 22 Şubat'da Türk Lirasının yabancı para birimlerini karşısındaki değeri dalgalanmaya bırakıldı.¹⁴⁷

Kamuoyunun güvenini kaybeden Ecevit Hükümeti ekonomik krizi aşmak için güçlü bir ekonomik reform programı hazırlamak üzere Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Dr. Kemal Derviş'i Türkiye'ye davet etti.

Derviş'in hazırladığı hükümetin onayladığı ve IMF'e sunulmak üzere hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında beş hedef belirlenmiştir¹⁴⁸:

- Döviz kuru rejiminin terk edilmesiyle ortaya çıkan güven bunalımı gidermek,
- İktisadi etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek,

¹⁴⁶ Tokgöz, a.g.e., s.299.

¹⁴⁷ CELASUN Merih, 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme, s.16-17. <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf> (E.T.:25.04.2010).

¹⁴⁸ http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (E.T.:25.04.2010).

- Sürdürülebilir büyüme ortamını yaratmak,
- Makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin şekilde kullanmak,
- Gelir dağılımını düzeltmektir.

IMF 15 Mayıs 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını onaylayarak, Dünya Bankası ile birlikte Türkiye'ye 19 milyar dolar kadar bir kredi taahhüt etti. Kredinin ilk dilimi 3,9 milyar dolar 18 Mayıs günü Merkez Bankası hesabına aktarıldı.

21 Şubat 2001'de yürürlüğe giren dalgalı kur politikası ve ardından uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Devlet Bakanı Kemal Derviş'in piyasalara verdiği güven ile birleşince yılsonuna doğru TL güçlenmeye başladı. Bu eğilim ile 2002 yılının ilk dört ayında da devam etti.

5.2.2. AKP'nin Ekonomi Politikaları

3 Kasım seçimleri sonrasında açıklanan Acil Eylem Planı ile AKP Hükümetlerinin Programındaki İktisat Politikası Tercihleri; 2000-2002 Stand-By Anlaşmaları ile yürütülmekte olan IMF-Dünya Bankası ikilisinin güdümünde sürdürülen neoliberal iktisat politikalarının Türkiye'nin dışa bağımlılığını arttırıcı, dış şoklara dayanıksız, zayıf ve yeniden montaj ekonomisine dönen bir ekonomi yaratma projesindeki iktisat politikası tercihleri niteliğinde ve bu politikaların bütünüyle devamı şeklinde olmuştur.¹⁴⁹

AKP Hükümeti; iş başına geldiğinde sürdürülmekte olan programı tümüyle devam ettirmek kararı ile yetinmedi, 2004 sonunda, süresi dolan, geçmiş Koalisyon Hükümetlerince zaten uzatılmış olan 2002 Stand-By Anlaşmasını esaslarını aynen koruyarak 2005-2008 dönemini kapsayan yeni bir orta vadeli Stand-By sözleşmesinin altına imza attı.

Türkiye 2003 yılına siyasal ve iktisadi açıdan olumlu gelişmelerin beklentisi içinde girdi. Tayyip Erdoğan Hükümetinin IMF ile yakın işbirliği içinde İstikrar Programını sürdürmeye kararlı olduğunu açıklaması reel faizin ve enflasyonist beklentilerin azalmasını sağladı.

¹⁴⁹ EKZEN Nazif, **AKP İktisat Politikaları:2002-2006**, Mülkiye Dergisi ,Sayı 252,s.86.

2003 yılında Türkiye İstanbul'da art arda yaşanan bombalı saldırılarla sarsıldı. Bu bombalı saldırılar kadar ABD'nin Irak'a saldırmasıyla gündeme gelen tezkereler de gündemi işgal etti. ABD'nin Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a girmesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harekate katılmasını yönünde izin talep eden tezkere'ye TBMM tarafından reddedildi. Türkiye'de iş dünyası TBMM'nin ülkenin yakın gelecekteki ekonomik çıkarlarını göz ardı ettiğini ileri sürdü. Karar sonrası ABD'den mali, ekonomik ve ticari kolaylıkların beklentisi içine girmiş olan piyasalar şoka girdi. Türk Lirası döviz piyasalarında hızla değer kaybetti. Hükümet ABD'den gelecek hibe ve kredi şeklindeki kaynak beklentisi boşa çıkınca, bazı vergi ve harçlarda artışa gitti. Hükümet kamu harcamalarına önemli kısıntılar yapma kararı aldı.

Erdoğan Hükümeti IMF'in telkinleri doğrultusunda ve İstikrar Programı'nın gereği olarak öngörülen ekonomik, mali nitelikli yasaları Meclisten geçirdi. Bu yasaların başlıcaları¹⁵⁰;

- Petrol piyasasını tanımlayan ve bu piyasanın rekabet ortamının içinde işlemlerini sağlamakta Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'nu görevlendiren 5015 Sayılı Petrol Piyasası Kanunu,
- Kalkınma planları hedeflerine uygun olarak kamu kaynaklarının etkinlik ve saydamlık içinde yürütülmesi için kamu mali yönetiminin yapısını düzenleyen 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu,
- TMSF'yi özerk hale getirerek BDDK'dan ayıran ve TMSF'ye geçmiş bankaların alacaklarının hızlandırılmasını düzenleyen 5020 sayılı Bankaları Kanunu ile Bazı Kanunlar da Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun,
- 5024 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Gelir Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile "Enflasyon muhasebesine"¹⁵¹ geçme olanağı sağlanmıştır.

2003 Yılı'nın ikinci yarısı ekonomide olumlu gelişmeler devam etti. ABD Merkez Bankası büyümeyi teşvik ve dış ticaret açığını sınırlandırmak için faiz oranını düşürünce,

¹⁵⁰ Tokgöz,a.g.e., s.328-329.

¹⁵¹ Enflasyon muhasebesi en genel hatlarıyla işletme finansal tablolarının enflasyon karşısında güncelleştirilmesi, çeşitli endeksler yardımıyla düzeltilmesi mantığına dayanır. Ölçü birimi olarak paranın değerinin değil paranın satın alma gücü kullanır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.afomaliye.com/> (E.T.:24.04.2010)

dolar karşısında Türk Lirası değer kazandı. Mayıs ayı enflasyon oranı ilk defa negatif oldu. TC Merkez Bankası gecelik borçlanma faiz oranını 3 puan düşürmesi, Hazinesinin daha düşük faiz oranıyla borçlanmasını sağladı.

Tablo 5.1 2003-2004 Yılı Ekonomi Verileri

GÖSTERGELER	2003 Yılı		2004 Yılı	
	Hedef	Gerçekleşm.	Hedef	Gerçekleşm.
Büyüme GSMH (%)	5	9	5	9,9
Enflasyon	17,4	18,4	12	9,4
İhracat (Milyar Dolar)	39,4	47,5	51,5	63,1
İthalat (Milyar Dolar)	55,6	69,5	75	97,5
Cari İşlemler Dengesi(Milyar Dolar)	-3500	-7700	-7600	-15700
Konsolide Bütçe Açığı/GSMH	5,8	5,1	11,1	7,7
Kamu Borçlanma Gereği/GSMH	10	8,7	8,1	4,7
İşsizlik Oranı (%)	9,5	11,2	11,2	10,5

Kaynak: Tokgöz, a.g.e.,s.326

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere; ekonomide büyüme sürmüş öngörülen hedefe ulaşılmıştır. TL'nin dolar karşısında değer kazanmaya başlaması enflasyonist beklentilerin aşağıya çekilmesini kolaylaştırdı. 2004 yılında enflasyon uzun yıllar sonra tek haneli rakama düştü. Dış ticarete başarı bir yıl gerçekleşti. Hem ihracatta hem de ithalatta hedefler aşıldı.

Cari işlemler dengesi açısından hedeften sapma oldu. 2003 ve 2004 yılında artan cari açık dış borç stokunun artmasına neden oldu. Türkiye'nin temel sorunlarından biri olan işsizlik 2003 yılında azalmayıp artmış ise de, 2004 yılında düşme olmuştur. Bunun nedeni ise hizmetler sektöründe meydana gelen yeni yatırımlardır. Büyüme hızında olumlu sonuçlar alındığı halde eğitilmiş gençler, kadınlar, özürllüler için hesaplanan işsizlik oranı yükselmiştir.

2005 yılında Cumhuriyet döneminde ilk kez Türk Lirasını değeri yeniden tanımlandı. Türk Lirasından altı sıfır atılarak Yeni Türk Lirasına geçildi. Aynı zamanda Yeni Kuruş cinslerinden madeni paralarda piyasaya sürüldü.

Türkiye'nin jeo-stratejik konumunu yansıtan önemli projelerden biri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile 2005 günü petrol pompalanmaya başlandı. Türkiye bu yatırım ile yılda İmilyar dolar kira geliri elde etmeye başladı.

AKP hükümeti Acil Eylem Planı başlığı altında yapısal reformları kesintisiz biçimde ilerletti. Geçmişte kamu eliyle yürütülen pek çok kamu hizmeti özel sermaye yatırımlarına açılıyordu. Kamu finansman açığının küçülmesinde önemli katkısı olan Türk Telekomünikasyon A.Ş. 6.550 milyon dolara İngiliz Vodafone şirketine satıldı. Ayrıca kamu iktisadi kuruluşlarının en önemlilerinden olan TÜPRAŞ 4.140 milyon dolara Koç-Shell ortaklığına, ERDEMİR ise 2.270 milyon dolara Oyak tarafından satın alındı.¹⁵²

Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Bütçe Araştırması'nın 2005 yılı gelir dağılımıyla ilgili açıkladığı sonuçlar Türkiye ekonomisinin nasıl bir çarpık ve adaletsiz büyüme süreci içinde olduğunu göstermekteydi. Açıklanan verilere göre¹⁵³; Türkiye'deki hanelerin % 20'si 543 TL olan açlık sınırının altında yaşıyordu. En yoksul % 20'lik hane halkının Ulusal gelirden aldığı pay % 6,1 iken, en zengin payı %44,4 idi.

Bülent Ecevit'in başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinin hazırladığı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ekonominin her yıl ortalama % 7 oranında büyüyeceği, enflasyonun 2002 yılında itibaren % 5 düzeyine ineceği öngörülmüştü. Tamamlana beş yıl büyüme hızı ortalama % 4,4, enflasyon ortalaması % 26,7 olarak gerçekleşmiştir. Beş yıl süre zarfında iç ve dış borçlanma devam etmiş, işsizlik oranı azalmamıştır. Dış ticaret açığı ve cari açık içte ve dışta yükselmeye devam etmiştir. Hükümet bu dış açıkları ucuz kur yüksek faiz uygulamasına bağlı olarak dışarıdan gelen sıcak para ile kapatmıştır.¹⁵⁴ Bu döviz bolluğu YTL'nin dolar karşısında değer kazanmasına yol açmıştır.

1961 Anayasası sonrasında başlayan Planlı Kalkınma dönemi Erdoğan Hükümet döneminde de uygulandı. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ile Erdoğan plan ve planlama anlayışında üç önemli değişiklik yaptı:

- Plan dönemi Avrupa Birliği mali takvimi göz önünde bulundurularak 2007-2013 yıllarını kapsayan Plan yedi yıl olarak belirlendi.

¹⁵² Tokgöz, a.g.e.,s.336-337.

¹⁵³ Tokgöz., a.g.e.,s.344.

¹⁵⁴ Tokgöz,a.g.e., s.339.

-Sektörel bir plan yerine, kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran stratejik yaklaşıma geçildi.

-5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereğince ilk orta vadeli program 2005'de yürürlüğe konmuştu. İkincisi ise 2007-2009 dönemini kapsayacak şekilde hazırlandı.¹⁵⁵

Dokuzuncu Kalkınma Plan'ının temel hedefleri şunlardır¹⁵⁶:

- İstikrar içinde büyüme,
- Küresel ölçekte rekabet gücüne kavuşma,
- Bilgi toplumuna dönüşme,
- Geliri daha adil şekilde paylaşma,
- Avrupa Birliği üyelik sürecini tamamlama.

Bunun dışında Hükümet, Avrupa Birliğine Uyum kapsamında 2013 yılına kadar gerçekleştirilecek reformların yol haritasını da belirlediğini açıklamıştır.

Erdoğan Hükümeti'nin Dokuzuncu Kalkınma Planı için öngördüğü makro hedefler tabloda belirtildiği gibidir.

¹⁵⁵ Tokgöz, a.g.e.,s.348.

¹⁵⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (E.T.:27/04/2010).

Tablo 5.2 Dokuzuncu Plan'ın Öngördüğü Hedefler

	2006		2013	2007-2013 Ortalaması
	Cari Fiyatlarla (Milyar TL)	GSYİH İçindeki Pay (%)	GSYİH İçindeki Pay (%)	Reel Artış Oranı (%)
Turizm	54,8	9,9	7,8	3,6
Sanayi	142,9	25,9	27,2	7,8
Hizmetler	354,1	64,2	65	7,8
GSYİH	551,8	100	100	7
Toplam Tüketim	449	81,4	76,1	6,8
Sabit Sermaye Yatırım	117,2	21,2	24,2	9,1
Toplam Yurtiçi Talep	593,4	107,5	103,4	7,2
Mal ve Hizmet İhracatı	161,5	29,3	32,4	11,2
Mal ve Hizmet İthalatı	203,2	36,8	35,8	11,2

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>
(E.T.:30.04.2010)

Planda GSYİH'nin yıllık ortalama % 7 oranında artması ve kişi başına gelirin 2013 yılında 10.100 dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Yıllık ortalama % 7 büyüyecek olan Türkiye ekonomisinde sanayi ve hizmetler sektörünü ön plana çıkacağı beklenmekte, tarım sektörünün üretim ve katma değer içerisindeki payının azalmaya devam etmesi beklenmektedir. Ayrıca, 2005 yılında 73,4 milyar dolar düzeyinde olan ihracatın, plan dönemi boyunca yıllık ortalama % 14,2 artış göstererek 2013'de 210 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir. İthalatında % 11 oranında artış göstererek 2013'de 272 milyar dolara

ulaşması beklenmektedir. Dış ticaret açığının da GSYİH'ya oranının 2013'de % 5,6 olacağı tahmin edilmektedir.¹⁵⁷

5.2.3. Eylül 2008 Krizi ve Türkiye'ye Etkisi

Günümüz küresel finansal krizin ve bunun tetiklediği küresel resesyonun kaynağı ABD'nin finans sektörüdür. ABD'de ipotek bankacılığında ve tüm finans sektöründe baş gösteren krizin temel sebebi ev fiyatlarında uzun süre devam eden yükselmenin durması, aksine hızla düşmesidir. İpotek kredisi veren yatırım bankaları, açtıkları kredilerinin ödenememesi yüzünden likiditelerini kaybetmişler, borçlarını ödeyemez hale gelmişler ve iflasla karşı karşıya kalmışlardır. Freddie Mac ve Fannie Mae adlı iki dev ipotek bankasının iflas durumuna gelmesi ciddi bir ipotek krizi (mortgage crisis) ve iflas olarak değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁸

Bu finansal kriz tüm Avrupa ülkelerini etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Kriz dolayısıyla özel yabancı sermaye girişi azalmıştır. İhracat hacminde daralmalar baş göstermiştir. İhracatın azalması doğrudan döviz ve dış borç ödeme olanaklarını azaltmaktadır. Aynı zamanda ihracattaki azalmanın yol açacağı ithalat azalması, gerek iç gerekse dış talepteki resesyonun etkisiyle azalma sonucu büyüme hızı, üretim, yatırımlar düşmüş, üretim ve büyüme hızının düşmesi işsizliğin artması sonucunu doğurmuştur. Bu şekilde en çok sıkıntıya düşen sektörlerin başında otomotiv gelmektedir. Otomotivden sonra tekstil, demir-çelik, turizm gelmektedir.

Merkez Bankası krizle beraber faiz hadlerini aşağıya çekmiştir. 2008'de gecelik kredi oranı % 16,75 iken krizden buna düşürülerek 2009'da % 11,5 olmuştur. Merkez Bankasının faiz ve mevduat karşılıklarını indirimini yanı sıra, hükümet ise yetersiz ve etkin olmayan şu önlemleri almıştır:

- Şubat 2009'da çıkan yasa ile firmaların işçi çıkarmamaları, buna karşılık daha az süre işçi çalıştırmaları teşvik edilmiş. Amaç, ekonomiyi canlandırmak değil de işsizlik etkilerini geçici olarak azaltmaktır.

- Şubat 2009 banka kredi kartlarından dolayı emeklilerin maaşlarının haczedilmesi önlenmiştir. Fakat bankaların zararını telafi edecek bir fon oluşturulmamıştır.

¹⁵⁷ <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (E.T.:27.04.2010).

¹⁵⁸ HİÇ Mükerrrem, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.5-6.

- Tarımda fındık ve kuraklık ödemesi yapılmıştır.
- Tekstil firmalarına Doğu'ya gittikleri takdirde teşvik verilmesi kararlaştırılmıştır.
- Eximbank kredileri 500 milyon dolardan 1 milyar dolara çıkartılmıştır.
- Ücretlerde SSK primi % 5 indirilmiştir.
- Otomotivde ve elektronikte Özel Tüketim Vergisinin 3 ay süreyle düşük oranlara indirilmesi, beyaz eşyada sıfırlanması sağlanmış.¹⁵⁹
- Merkez Bankası'nın mevduat karşılık oranlarının düşürülmesinin piyasada 2,5 milyar TL'lık bir genişleme yaratılacağı öngörülmüştür.

Hükümet tarafında tüm bu önlemlerin kriz karşısı program ve ekonomiyi canlandırma paketi olduğu ileri sürülmüştür.

AKP hükümetinin iktidar dönemi ekonomi politikalarını özetlemek gerekirse; AKP daha kuruluşundan itibaren neoliberal politikalar benimsediğini göstermiştir. AKP hükümetinin ekonomi politikalarının temel unsuru; sıkı maliye politikası ile bütçede milli gelirin % 6,5 gibi yüksek bir oranında faiz dışı fazla sağlanarak dış ödemelerinin yürütülmesi, sıkı para politikasıyla enflasyonun düşürülmesinin öngörülmesi ile düşük kur ve yüksek faiz politikasıyla kısa vadeli sermaye hareketlerinin yani sıcak paranın ülkeye çekilmesinin öngörülmesi şeklindeydi. Hükümet ekonominin büyümesini tamamıyla sıcak paraya dayalı ekonomik gelişmeye bağlamış, bununda dış ticaret açığının tırmanmasına sebep vereceğinden cari açığı kapatmak üzere ülkenin büyük kamu kuruluşlarının yabancılara satılmasına girişilmişti. Ayrıca yabancı sermaye KİT'lerde, özel kuruluşlarda da ortaklıklara ve satın almaya girişmiş, yabancılara yönelik gayrimenkul satışları da cari açığın kapatılmasında kullanılmıştır. Sıcak paranın ülkeye çekilmesiyle, bir yandan uzun süredir devam eden enflasyon kontrol altına alınıyor, diğer yandan da ithalatı ucuzlatarak orta ve üst sınıfların tüketimini kamçılıyor ve ekonomide genişletici etkiler yaratıyordu.¹⁶⁰

AKP hükümeti sıcak para hareketlerinden kaynaklı olarak ekonomide belli bir büyüme trendi yakalamış olsa da, bu büyüme işsizliğin azalmasını, reel ücretlerin yükselmesini

¹⁵⁹ Hiç, a.g.e., s.77-78.

¹⁶⁰ Ataay(b),a.g.e.,s.315-316.

sağlayamamıştır. Hükümet emekçi sınıfın gelir düzeyini yükseltmediği gibi sosyal haklarını da geriletmiştir. Yoksulluklara yönelik politikalara ağırlık vermiştir. Bu anlamda hükümet sosyal politikalar geliştirme yerine yoksullara giyecek, yiyecek, erzak, dağıtmıştır.

Dış politikada ise AKP hükümeti ABD ve AB yanlısı bir yaklaşım sergilemiştir. ABD'nin Irak işgaline destek vermiştir. AB'ye tam üyelik hedefi doğrultusunda müzakerelerin sürdürülmesine devam etmiştir.

SONUÇ

Ülkemizde Prens Sabahattin ile başlayan sağ akım, Cumhuriyet döneminde Adnan Menderes ve Demokrat Parti tarafından kurumsallaşarak savunulmuş. Daha sonra sağ ideolojisi merkezileşerek Adalet Partisi, Anavatana Partisi, Doğru Yol Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından temsil edilmiştir.

Türkiye’de siyaset- ekonomi etkileşiminin varlığı her zeminde kendini göstermiştir. Politik ve ekonomik alanda arasındaki ilişkiler tek yönlü olmamıştır. Politik istikrarsızlık belli bir süre sonra ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirmekte aynı zamanda ekonomik istikrarsızlık da politik istikrarsızlığı şiddetlendirmektedir.

Türkiye’de siyasi iktidarlar, genellikle seçim kazanmak uğruna seçim öncesi evrelerde enflasyon ve işsizlik oranlarını düşük, ücret ve gelir düzeyini yüksek tutarak ekonomide gerçek olmayan iyileşmeler sağlamışlar, seçim sonrası ise istikrar tedbirleri adı altında karşıt politikalar izlemişlerdir.

Bu çalışmada uygulanan ekonomi politikalarının beklenen düzeyde tatmin edici sonuçlara ulaşamamasına yönelik yakın tarihimizden örnek olarak, merkez sağ çizgide yer alan ismi ya da orijinal çıkış noktası ne olursa olsun birbirlerini devamı niteliğinde olan DP, AP, ANAP, DYP ve AKP ‘nın ekonomi politikalarını araştırıldı.

Demokrat Parti iktidara gelirken toplumun tüm kesimine özgür bir yaşam sağlayacağını savunmuş, işsizliği azaltmayı, emekçilerin yaşam şartlarını iyileştirmeyi, bazı vergileri kaldırmayı, boş devlet topraklarını dağıtmayı, köylülere üretim aracı ve ucuz kredi sağlamayı vaat etmişti. Bu vaatleri de yatırımları artırarak gerçekleştirebileceğini düşünmüştü. Bu amaçla da hızlı büyüme hedefinden vazgeçmedi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik yapıda yerini almaya başlayan zenginler sınıfı Demokrat Parti iktidarı ile güçlerini iyice arttırmışlardır. Diğer yandan Demokrat Parti iktidarıyla köyden kente göçün hızlanması ekonomik alt yapısı henüz hazır olmayan Türkiye için kötü etki yapmıştır. Ekonomik alanda liberalizmi savunan Demokrat Partililer bunu gerçekleştirmek için yabancı sermayeye önem vermişler. Özel sektörün devlet tarafından desteklenmesi, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılmak istenmesi, dış ticarete

serbestleşmeye gidilmesi Partinin en önemli ilkeleri arasında yer almıştır. Fakat dönemin ikinci yarısından sonra yaşanan mal darlıkları, dış yardım ve döviz kaynaklarının tükenmesi artan nüfusla beraber iç talep fazlalığının karşılanamaması sonucu parasal büyüme duraklamış, ekonomik bir durgunluk içine girilmiştir.

Tüm bunlara rağmen Demokrat Parti Türk ekonomisine de katkıda da bulunmuştur. Geleneksel tarım modelini değiştirerek yerine modern tarım anlayışını getirmişlerdir. Sulu tarım için önemli taşıyan baraj yapımına önem verilmesi beraberinde elektrik üretimini de arttırmıştır. Bu da ileride Türk sanayisinin gelişmesi için gerekli koşullardandır.

1960'lı yılların başları Türkiye için yeni bir döneme geçişin ilk aşamasıdır. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal alandaki tecrübelerin olumsuz izleri silinmeye başlanmıştır. Ekonomide istikrarı sağlamada yeni bir döneme, Planlı Döneme, girilmiştir.

AP iktidar olmadan önce 1963'de uygulamaya geçen BBYKP ile karma ekonomi modeli tanımlanmıştır. Türk ekonomisinin kapitalist karma ekonomi olduğu gerçeğinden yola çıkarak, bu model içinde kamu kesiminin plan sınırları dâhilinde emredici olarak, özel kesimin ise vergi politikası, kredi politikası ve sermaye piyasasının oluşturulup, geliştirilmesi gibi kimi özendirici araçlarla yönlendirilmesi benimsenmiştir.¹⁶¹

AP iktidarı döneminde hazırlanan ve uygulanan İBYKP, kamu kesiminin ara ve yatırım mallarına yönelmesini, kaynak kullanımında sanayi kesimine öncelik verilmesini, ekonominin sanayileşmeye dayandırılmasını öngörmüştür. Planda seçilen sanayi modeli ithal ikameci bir sanayileşme modelidir.

AP hükümetinin uyguladığı politikalar ekonominin kendi ayakları üzerinde durabilmesini başaramamış ama kapitalizmin gerçek aktörlerini belirginleştirmiştir. Toplumsal sınıflar içinde ticari-mali-sınâî sermaye arasında çıkar çatışmalarını ortaya çıkarmıştır. Bu çatışma örgütsel düzeyde kendisini önce Odalar Birliği içinde yansıtmıştır 1970'lerin başına kadar sermayenin örgütlendiği en önemli kuruluş Odalar Birliği olmuş ve örgüt büyük sermaye açısından stratejik bir önem taşımıştır.

¹⁶¹ Güler, a.g.e.,s.103

Özal, 1980 sonrası Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri tahlil ederek, ülkemizin ihtiyacı olan liberalleşme sürecini hayata geçirmeye çalışmıştır. Özellikle ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisi şartlarını sağlamak için gösterdiği çabalar, Türk ekonomisinin gelişimi açısından önemli sayılmaktadır. Devletin küçültülmesi ve ekonomik gelişmişliği yakalamak açısından bu dönem Türkiye için adeta bir dönüm noktası sayılabilir. Bu dönemde Özal, Türk Lirasını devalüe ederek kontrollü dalgalanmaya bırakıp, KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda önemli sayılabilecek adımlar atmıştır, dış ticareti özendirici ve geliştirici girişimlerde bulunmuş, Türkiye'yi uluslar arası pazara sokmuş, faiz ve vergi konusunda önemli düzenlemeler yapmış, devletin küçültülmesi için kayda değer girişimler gerçekleştiremese de en azından artık bunları ülkede tartışılır hale getirmiştir.

Özal döneminde ülkemiz açısından fırsat sayılabilecek gelişmelerin yaşanmasının yanında olumsuz gelişmelerde kendini göstermiştir. Özal'ın serbest piyasa ekonomisine geçiş için yaptığı uygulamalar çeşitli kişi veya kuruluşlar tarafından istismar edilmiş ve bunun sonucunda olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Özal hükümetleri döneminde özelleştirme çalışmaları bazı kurumların karşı duruşu nedeniyle istenilen oranda hayata geçirilememiş ve devlet küçülme politikalarından saptırılarak eski büyüme seyrine devam etmiştir.

Özal dönemi, her şeye rağmen Türkiye için hayati öneme sahip dönüm noktalarından biri olduğu görülmektedir. Özal söylediği hedeflere ulaşamasa bile en azından Türkiye'de liberalleşme konusunu artık gündemden hiç inmeyecek şekilde yerleştirmeyi başarmıştır.

DP ve AP'nin devamı olarak, bu partilerin misyonunu sürdürmek üzere kurulan DYP'nin ise programındaki temel ekonomi kategorisi ve onun alt kategorilerinde ekonomik liberalizme karşı olumlu bir tavır içinde olduğu aşikârdır. DYP ekonomik sistemde rekabet, girişimci, piyasa alt kategorilerini öne çıkarmasıyla ekonomik liberal çizgiyi benimsemiş olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde sosyal adalet kategorisine ve özelleştirmeye de aynı derecede olumlu vurgu yapmıştır.

AKP hükümetinin beş senelik iktidarı içinde Türk ekonomisi kesintisiz bir büyüme performansı göstermiştir. Ekonomideki büyümeye paralel olarak kişi başına gelir artışı yaşanmış, hane halkı ve iş dünyası, esnafı, KOBİ'si ve büyük işletmeleri ile yakın geçmişe kıyasla daha memnun edici bir süreklilik yaşamıştır. İzlenen dalgalı kur politikası, Türkiye'nin

izlediği düşük kur ile rekabet gücü yaratma alışkanlığını azaltarak verim artışlarını zorlamıştır. Enflasyonda da çok olumlu bir performans gösterilmiştir. Bütün bunlar, hükümetin başarı notunu yükselten faktörlerdir. Diğer yandan başarı notunu düşüren hususlar da vardır: AKP, bir kriz sonrası, büyük ölçüde IMF tarafından oluşturulan ve Türkiye'nin de uygulamaktan başka çaresi olmadığı uygulanan program AKP'nin kendisinin hazırladığı ve seçim meydanında onaylattığı bir program değildir. Büyüme konusunda AKP'nin başarısının, program uygulamasında büyümeyi kesecek sapmalara kapılmamış olmasında yatmaktadır. Büyüme rakamları, işsizliğin azaltılması, refahın kalitesinin artırılması ve topyekûn kalkınmaya paralel yansıyamamıştır.

Türkiye'de sağ siyasette yer alan AKP yönlendirici bir lider rolü oynayamamıştır. Bu bağlamda, her ne kadar, AKP hükümeti geçmiş hükümetlere rağmen daha reformist bir görüntü çizmiş olsa da ekonomik açıdan Türkiye'nin ihtiyacı olan yapısal reformlar konusunda, özellikle de emek, ürün ve hizmet piyasalarındaki katılıkları giderecek reformlar ile işletmeleri harekete geçirecek mikroekonomik reformlara yol açacak gerekli ortamı yaratmak konusunda bir şey yapmamıştır.

KAYNAKÇA

AKŞİN Sina, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980)**, Milliyet kitaplığı

ARVAS İbrahim Sena, **2.Meşrutiyet'ten Bugüne Merkez Sağ Partileri, Merkez Sağ Gazeteleri: Yeni Şafak İncelemesi**, İstanbul 2006

ATAAY Faruk (a), **12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve CHP**, De-ki Yayınevi Ankara

ATAAY Faruk - ATAAY Ceren (b), **Küreselleşme, Kriz ve Neoliberal Dönüşüm**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları,

BAHÇIVAN Fatih, **27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi**, Kırıkkale 2005

BAYTAL Yaşar, **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)**, Ankara Üniversitesi Türk Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S40, 2007

BELHAN Şeyda, **Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**, İzmir 2005

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Kitabevi, 12.Baskı,2008

BULUT Cihan, **Ekonomik Yapı ve Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2006

ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1955)**, İmge Kitabevi, Mart 2000

ÇİFTÇİOĞLU Ömer Metin, **1945-1960 Döneminde Şekillenen Dünya Konjoktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri**, İstanbul 2008

DEMİRCİ GÜLER Filiz, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay Adalet Partisi**, TODAİE, Ankara 2003

DİKİLİTAŞ Osman Sait, **Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatlar(1950-1960)**, Konya 2007

EKZEN Nazif, **AKP İktisat Politikaları:2002-2006**, Mülkiye Dergisi, Sayı 252,

ERDOĞAN Zeki, **1950-1960Dönemi'nde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi, İstanbul 2008**

EŞTÜRK Özlem, **Türkiye'de Liberalizm:1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, Temmuz 2006

GÖK Emre, **1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Parti'sinin Turgut Özal Dönemi)**, Konya 2008

HEPER Metin-SAYARI Sabri, **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, 2008
İstanbul

HİÇ Mükerrrem, **Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye**, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009

K ARLUK S. Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi, Yapısal ve Sosyal Değişimi**, Beta Basım İstanbul 2004

KARAÇOR Zeynep, **Öğrenen Ekonomi Türkiye, Küreselleşme Sürecinde, Kriz Aralıklarında**, Çizgi Kitabevi

KAZGAN Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001)**,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004

KAZGAN Gülten, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2002

KAYA Gazanfer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Özgürlüklere Yaklaşımları (Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi Örneği: 1960-1980)**, Sivas, Haziran 2009

KEPENEK Yakup - YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, Kasım 2000

KOZANOĞLU Can, **Cilali İmaj Devri 1980'lerden 1990'lara Türkiye ve Starları**, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2000,

KURAN İhsan, **Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları (1980-2005)**, Şanlıurfa 2006

KURU Hanife, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, İzmir 1996

MERT Nuray, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, İstanbul 2007

NOHUTÇU Ahmet , **Kamu Yönetimi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007

ÖZGAN Ali, **28 Şubat Sürecinin Siyasal Açından Neden ve Sonuçları**, Muğla 2008

PARASIZ İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi 1998

SAYBAŞILI Kemali, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992

ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000

ŞAHİNÖZ Ahmet, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Turhan Kitabevi 1998

TECER Meral, **Türkiye Ekonomisi**, TODAİE Enstitüsü, Ankara 2005

TOKGÖZ Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2007)**, İmaj Yayınevi 2007

YELDAN Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları

YETİM Gül, **1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri**, İstanbul 2006

WEB TABANLI KAYNAKLAR

ATACAN Şahin, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları, Siyasal İletişim Enstitüsü <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/1946secimleri.pdf> (E.T. : 06.06.2010)

CELASUN Merih, 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme, <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf> (E.T. :25.04.2010)

EĞİLMEZ Mahfi,Kasım 2000 Krizi Üzerine, <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899> (E.T. : 23.04.2010)

GÜN Sema, Türkiyede Toprak Reformu, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205433983.pdf (E.T. : 23.11.2009)

KİLCİ Metin, Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994) <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/> (E.T. : 05.04.2010)

AKP; http://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_ve_Kalk%C4%B1nma_Partisi (E.T. :20.04.2010)

DYP, http://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fru_Yol_Partisi (E.T. : 10.04.2010)

ANAP, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (E.T. : 23.02.2010)

AP, http://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi (E.T. : 15.01.2010)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 -1967),<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf> (E.T. : 20.01.2010)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan2.pdf> (E.T. : 01.02.2010)

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf>
(E.T. :20.04.2010)

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı,<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>
(E.T. :27.04.2010)

<http://www.alomaliye.com/> (E.T. : 24.04.2010)

<http://ekulup.marmara.edu.tr/makaleler-bilimsel-Tezler-akademik-yazilar-f145/5-yillik-kalkinma-planlari-t2482.html> (E.T. :17.04.2010)

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (E.T. : 25.04.2010)

http://tr.wikipedia.org/wiki/28_%C5%9Eubat_S%C3%BCreci (E.T. :20.04.2010)

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 (E.T. : 26.11.2009)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve Soyadı : Yeşim TURHAN

Doğum Tarihi ve Yeri : 1984 - Antalya

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Aldemir Atilla Konuk Anadolu Lisesi

Lisans Diploması : Gazi Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : T.C. Ziraat Bankası A.Ş./ Antalya Ticari Bankacılık Şubesi

Adres : Teomanpaşa Cad. No:59/4 Antalya

Tel. no : 533 526 22-72